

BRAČNI ODNOSI

I »PORODICA« U PRVOBITNOJ ZAJEDNICI

Oleg Mandić

U svom predgovoru prvom izdanju »*Porijekla porodice, privatnog vlasništva i države*« Engels piše: »Prema materijalističkom shvaćanju ovo je momenat, koji u zadnjoj instanciji odlučuje u historiji: produkcija i reprodukcija neposrednog života. Ali ta je opet dvovrсна. S jedne strane stvaranje sredstava za život, predmeta za ishranu, odjeće, stana i za to potrebnog oruda; s druge — stvaranje samih ljudi, nastavljanje vrste. Društvene ustanove, u kojima žive ljudi određena historijskog razdoblja i određene zemlje, uvjetovane su obim vrstama stvaranja; razvojnim stepenom rada na jednoj, a porodice na drugoj strani. Što je rad manje razvijen, što je ograničenija količina njegovih proizvoda, dakle i bogatstvo društva, to se jače pokazuje, da društvenim uređenjem vladaju rodovske veze.¹ Unutar ove raščlanje-

¹ U originalu (cit. po Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, XII. izdanje, 1908, str. VIII) svršetak rečenice glasi: »... desto überwiegender erscheint die Gesellschaftsordnung beherrscht durch Geschlechtsbände«. U ruskom prijevodu Instituta Marks-Engelsa-Lenjina (*Proishozhdenije semji, častnoj sobstvenosti i gosudarstva*, 1945, str. 11) čitamo: »... tem silnjee projavljajetsja dominirujuščee vlijanije na obščestvennyj stroj uz rodstva«. Hrvatski prijevod (*Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, 1945, str. 4) donosi: »... to više vladaju društvenim uređenjem veze roda«. Ovaj prijevod nije potpun. Težište Engelsove misli nalazi se u riječima »... überwiegender erscheint... beherrscht«, što ruski prijevod zatiče sa »... tem silnjee projavljajetsja dominirujuščee vlijanije...«, iako time oslabljuje Engelsov izraz »beherrscht«. U hrvatskom prijevodu naglašavanje vanjskoga, formalnog ispoljavanja jednog konkretnog sadržaja potpuno nestaje zato, što on ispušta »erscheint« — pokazuje se. Ali zato ruski prijevod također griješi, prevodeći »Geschlechtsbände« sa »uzy rodstva«. Ako se uzme u obzir, da prijevod Instituta Marks-Engelsa-Lenjina na str. 35. veli za »Verwandschaftssystem« (str. 9. originala) »sistema rodstva«, onda to potvrđuje, da su mu istovjetni pojmovi »Geschlecht« i »Verwandschaft«. Izrazom »Geschlechtsbände« Engels je htio naglasiti veze između pripadnika roda. To je mnogo uži pojam od »Verwandschaft« — rodbinstvo, koje pored rodovskih obuhvata veze između uže rodbine, koja ne mora pripadati istom rodu, kako se to događa u očinskom rodovskom uređenju, na pr. između unučadi i djeda s majčine strane, koji pripadaju raznim rodovima (isp. cognatio kod Rimljana).

Poreklo porodice, privatne svojine i države, Beograd 1950, najnoviji prijevod Engelsova djela, ima taj nedostatak, da odviše slobodno prevodi neke stavove. Navodimo dva primjera iz dijela predgovora, citiranog u tekstu. Prvi: Unter dieser auf Geschlechtsbände begründeten Gliederung der Gesellschaft... (str. VIII originala) glasi u prijevodu: »Međutim, u tom društvenom sklopu, osnovanom na rodbinskim vezama...« (str. 6). Na taj način nije moguće shvatiti Engelsovu misao, da je prvobitno društvo raščlanjeno prema rodbinstvu. Drugi: »Geschlechtsverbände« se prvi put pogrešno prevodi sa »rodovske veze«, a drugi put ispravno sa »rodovske zajednice«. (Sve podrtiao O. M.)

nosti društva (Gliederung der Gesellschaft), koja se osniva na vezama roda, sve se, međutim, više i više razvija produktivnost rada; a s njome se razvija privatno vlasništvo i razmjena, razlike u bogatstvu, mogućnost upotrebe (Verwertbarkeit) tuđe radne snage i, time, podloga klasnih suprotnosti: novi socijalni elementi, koji se kroz pokoljenja naprežu da staro društveno uređenje prilagode novim prilikama, dok napokon, nespojivost obojega ne dovede do potpunog preokreta. Staro društvo, koje počiva na rodovskim zajednicama (Geschlechtsverbände), ruši se u sukobu tek razvijenih društvenih klasa: na njegovo mjesto stupa novo društvo, organizirano u državi, kojega niže jedinice nisu više rodovske, već mjesne zajednice, društvo, u kojemu poredak prema vlasništvu posve prevladava nad porodičnim poretkom i u kojemu se sada slobodno šire one klasne suprotnosti i klasne borbe, od kojih se sastoji sadržaj čitave dosad pisane historije».²

Engelsu se s više strana prigovara, da je u drugom stavku predgovora pogriješio, kad govori o »produkciji i reprodukciji neposrednog života«. Ističe se, da je pripisao porodici isto takvu važnost u društvenom razvitku kao i načinu proizvodnje, i da je stoga došao u protivrječnost s osnovnom postavkom historijskog materijalizma, da je način proizvodnje određujući uvjet društvenog života.

Koliko je nama poznato, dosad još nitko nije pokušao da usporedi Engelsove misli iz citiranog stavka s konkretnim etnografskim podacima. Baš taj nedostatak konkretnosti valja istaknuti u vezi s mišljenjem nekih Engelsovih kritičara, među kojima ima i takvih, koji mu predbacuju skretanje u »dualizam«.³

Pitanje o tom, je li Engels zbilja pogriješio, sastavni je dio općeg problema o postanku porodice kao društvene pojave. Kao i svaka druga društvena ustanova, porodica nije oduvijek postojala. Početni oblici te ustanove nalaze se u onim društvenim pojavama, koje su joj prethodile, jer se iz njihova sadržaja razvio njezin. Ako je sadržaj neke pojave »sveukupnost elemenata«.⁴ od kojih se sastoji, onda su takvi

² Op. cit., str. VIII.

³ Leontjev, *Predmet i metod političeskoj ekonomii*, 1945, str. 57.

⁴ Leonov, *Marksistkij dialektičeskij metod*, 1947, str. 201. Rozentalj, *Marksistkij dialektičeskij metod*, 1947, str. 305: »Sadržaj je onaj materijal, one »cigle«, od kojih se sastoji, od kojih se izgrađuje neka stvar, neka pojava: on je osnova i temelj stvari i pojava.«

Srednji dio gornjeg stavka u hrvatskom prijevodu glasi ovako (Rozentalj, *Marksistkij dijalektički metod*, 1948, str. 267): »One »cigle«, od kojih se sastoji, od kojih je građena neka stvar, neka pojava«. U originalu pisac veli doslovce: »Te »kirpičie, iz kotoryh sostoit, stroitsja kakaja nibudj veščj, kakoe nibudj javljenije« (podcrtao O. M.). Cini mi se, da je pisac htio naglasiti *dinamičnost neprekidnog formiranja i mijenjanja sadržaja stvari i pojava*, pa je zato upotrebio izraz »stroitsja« — *izgra-*

elementi u sadržaju porodice bračna veza između muža i žene, ekonomska suradnja, briga oko djece i njihov odgoj. S metodološkog gledišta u tom sadržaju možemo razlikovati fiziološki element — vezu između supruge, ekonomski — suradnju u proizvodnji i potrošnji, i biološki u funkciji nastavka vrste — brigu oko djece i njihov odgoj.

To je samo shema sadržaja porodice. U stvarnosti oblici i intenzitet, spomoću kojih se pojedini elementi sadržaja pojavljuju u raznim kombinacijama, variraju od jedne društveno-ekonomske jedinice do druge. Bit i forma tih kombinacija zavise od pojedinih struktura društveno-ekonomskih formacija, kojima pripadaju odnosno jedinice, kao i od materijalnih uvjeta okoline, u kojoj se one razvijaju. Ali pojam porodice, kako se općenito shvaća, odgovara ovoj shemi njezina sadržaja.

Ono, što se općenito zove porodica, u svom historijskom razvitku nije imalo uvijek isti sadržaj. Konkretni oblici odnosa između muškaraca i žena razlikovali su se i razlikuju se u ovisnosti o stepenu razvitka načina proizvodnje pojedinih društveno-ekonomskih jedinica i o ostalim materijalnim uvjetima njihova života.⁵

Kod Sakaia i Minangkabaua na Sumatri između muževa i žena postoje samo povremeno bračne veze, jer oni žive i rade odvojeno, u svojim rodovima, u kojih nadležnost pripada proizvodnja stvari, potrebnih za život, kao i odgoj djece.⁶ Urođenici Owa Raha (Salamunski arhipelag) već poznaju bračnu zajednicu muža i žene, s određenim ekonomskim sadržajem, koji obuhvata ne samo potrošnju, nego i proizvodnju nekih stvari,⁷ dok ekonomske poslove većih razmjera vrše još kolektivnim radom većeg broja pripadnika rodova. U višim društvenim oblicima djeca postaju cilj bračnih odnosa. Gledanje na djecu kao na faktor, koji povećava ekonomski kapacitet rodbinske zajednice,⁸ naila-

duje se, pored statičkoga »sastojte — sastoji se. Kad bi njegova zamisao išla samo za tim, da naglasi statički momenat, kako bi proizlazilo iz rečenog prijevoda »je građena neka stvar, onda bi pisac vjerovatno kazao: ... iz kojih ... *postrojena (uystrojena)* kakaja nibudj veščje«.

⁵ »Porodični odnosi formiraju se na način, koji odgovara načinu proizvodnje. Oni se reproduciraju na način, koji odgovara načinu reprodukcije materijalnih dobara«. Hrnčević, *Pogled na pravo FNRJ*, Naša zakonitost, II, 1948, br. 5-4, str. 47.

⁶ Moizkowsky, *Sitten und Gebräuche in Ost — und West-Sumatra*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XXI, 1908, str. 323; Kohler, *Über das Recht der Minangkabau auf Sumatra*, ibidem XXIII, 1910, str. 254; Malinowsky, *Argonauts of the Western Pacific*, 1922, str. 58.

⁷ Bernatzik, *Owa Raha*, 1936.

⁸ Izrazom »semejnaja obščina« M. O. Kosven (*Semejnaja obščina. Opyt istoričeskoj karakteristiki u Sovetskoj Etnografija*, 1948, sv. 3) označuje one društveno-ekonomske jedinice, koje nastaju raspadanjem rodova, a obuhvataju rodbinsku grupu ljudi, koji redovito potječu od najstarijeg njenog člana i koji kolektivno posjeduju

zimo na pr. u poliginijskim velikim porodicama Zapadne Afrike.⁹ Monogamna porodica klasnoga društva rezultat je privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju te joj je — pored gomilanja sredstava za proizvodnju — jedan od ciljeva radanje djece s nedvojbjenim očinstvom.¹⁰ Zato se Rimljani pri sklapanju brakova služe sakramentalnom formulom: »Ducere uxorem liberorum procreandorum causa« — »Uzeti ženu zato, da rada djecu.« A porodica u socijalističkom društvu zajednica je života muškarca i žene, koji su dužni da jedan drugome budu vjerni, da potpomažu jedan drugoga i da sporazumno vode zajedničko kućanstvo i zajedničku imovinu, koju su stekli radom u toku braka.¹¹

Između ovih izrazitih slučajeva, koji odgovaraju raznim stepenima društvenog razvitka, leži golema množina drugih. Ovi nam jasno pokazuju, da su se bračni odnosi razvijali od nižih oblika prema višima i da je nekada bilo jedno razdoblje društvenog razvitka, kad nije bilo porodice, shvaćene kao skup prije nabrojanih elemenata. Tada su ovi elementi dođuše postojali, ali odvojeni jedni od drugih, nalazeći se u drukčijim kombinacijama sadržaja, koje su stvarale drukčije društvene oblike. Tek kada se ovi primarni sadržaji raspadaju na sastavne dijelove, u toku razvitka proizvodnje, neki od njih, kao što je briga majke oko rodene djece, potrošnja i proizvodnja nekih stvari, prelaze najprije u nadležnost pojedinaca unutar rodova, a kasnije se, u obliku ekonomske i odgojne suradnje supruga, spajaju s bračnim vezama u novi kvalitet — porodicu.

Kada je Morgan u stvarnosti tražio razne materijalizacije svoje »ideje« ili »pojma o porodici«, vidio je porodicu kao ustanovu, koja odgovara današnjem njezinom sadržaju, i tamo, gdje je nije bilo.¹² Upravo na području porodičnih odnosa u prvobitnoj zajednici Engels ne prihvaća Morganovu idealističku pretpostavku. Engelsovo shvaćanje razvitka »porodice« uopćeni je odraz konkretnih društvenih odnosa, kakvi su postojali u raznim strukturama prvobitne zajednice.

sredstva za proizvodnju. Budući da doslovni prijevod »porodična zajednica« znači također i zajednicu porodica, koje u tom razdoblju društvenog razvitka još ne postoje, služim se terminom »rodbinska zajednica«, iako sam svijestan, da je taj izraz preširok, jer logički obuhvaća također i rod.

⁹ Elementi ovog oblika porodice — osim poliginije — pokrivaju se s rimskima uz napomenu, da je društvena svrha poliginije u Zapadnoj Africi ekonomska eksploatacija žena. De facto i Rim pozna poliginiju u odnosima između robovlasnika i njihovih robinja.

¹⁰ Engels, *Der Ursprung der Familie*, str. 47.

¹¹ *Osnovni zakon o braku FNRJ*, Beograd 1946, str. 1 i 2.

¹² Morgan, *Die Urgesellschaft (Ancient Society)*, 1908, str. 332: »Kratak osvrt na naš vlastiti sistem rodbinstva razjasnil će načela, kojima su potvrđniti svi sistemi (podertao O. M.). Isp. također str. 5, 340. i sl., 367. i sl.

Nije moguće razumjeti ono, što je Engels rekao u predgovoru I. izdanju »Porijekla porodice«, ako nije jasno, kako se pojedine faze ekonomske suradnje, bračnih veza i odgoja djece stapaju u jedan jedini sadržaj. Ovo međusobno stapanje bilo je uvjetovano usavršavanjem proizvodnih snaga odnosno povećanjem ekonomskog potencijala konkretnih društveno-ekonomskih jedinki u prvobitnoj zajednici. Poslije Engelsa ovom se problemu nije posvetila dužna pažnja. Zato, spomoću etnografskog materijala nije istražen odnos između pojedinih struktura osnovnog tipa produkcionih odnosa prvobitne zajednice, koje odgovaraju raznim stepenima razvika proizvodnih snaga, i mnogovrsnih oblika odnosa između muškaraca i žena kao dijela društvene nadgradnje. Samo koristeći podatke iz stvarnosti može se udovoljiti metodi historijskog materijalizma, što ju je formulirao Engels: »Treba istražiti u pojedinostima uvjete postojanja raznih društvenih formacija, prije nego što kušamo da iz njih izvodimo političke, privatnopravne, estetske, filozofske, religiozne i t. d. nazore, koji njima odgovaraju«. ¹³ A posljedica metodološkog nedostatka, koji nema u vidu ove riječi, jest ta, da Engelsovi kritičari, kao na pr. Institut Marksa-Engelsa-Lenjina kod CK SKP(b), Leontjev ¹⁴ i Ostrovitjanov ¹⁵ nipošto nisu na čistu o tome, što treba kritizirati u Engelsovu predgovoru prvog izdanja »Porijekla porodice«. ¹⁶

I

U svom predgovoru ruskom izdanju Engelsova djela Institut Marksa-Engelsa-Lenjina kod CK SKP(b) ukazuje na jednu »netačnost... koja može izazvati pogrešne poglede na pitanje o ulozi raznih uvjeta materijalnog života u razviku društva«. Tu se navode samo prve četiri rečenice citiranog stavka: »Prema materijalističkom shvaćanju ovo je momenat, koji u zadnjoj instanciји odlučuje u historiji: produkcija i reprodukcija neposrednog života. Ali ta je opet dvovrsna. S jedne strane stvaranje sredstava za život, predmeta za ishranu,

¹³ Pismo Schmidtu 5. augusta 1890; Marks i Engels, *Izbrannye pisjma*, 1948, str. 421.

¹⁴ Leontjev, op. loc. cit.

¹⁵ Ostrovitjanov, *Kratak pregled ekonomike pretkapitalističkih formacija*, Beograd, 1946.

¹⁶ Ovome radu nije cilj da konačno riješi problem o postanku porodice. To mogu učiniti samo veći radovi. On sadrži opći obris problema i svrha mu je, da ga pokuša postaviti na takve temelje, koji bi omogućili, da se ispravno shvati proces postanka i razvika ove društvene ustanove u konkretnim materijalnim i historijskim uvjetima pojedinih društveno-ekonomskih jedinki.

odjeće, stana i zato potrebnog oruda; s druge — stvaranje samih ljudi, nastavljanje vrste. Društvene ustanove, u kojima žive ljudi određena historijskog razdoblja i određene zemlje, uvjetovane su obim vrstama stvaranja: razvojnim stepenom rada na jednoj, a porodice na drugoj strani«. U svom komentaru Institut naglašava, da se porodica ne može smatrati, zajedno sa proizvodnjom materijalnih dobara, kao određujući uvjet društvenog razvitka. Uvjet, koji određuje čitav oblik društva, »način je proizvodnje materijalnih dobara, koja su potrebna za opstanak ljudi i za produženje njihove vrste«. ¹⁷

Kritika Instituta Marksa-Engelsa-Lenjina ima na umu opasnost, da bi inkriminirani dio stavka mogao poslužiti za dedukcije, koje se ne bi podudarale sa stvarnošću. To bi se svakako dogodilo, kad bi se taj stavak izdvojio iz cjeline teksta i analizirao za sebe kao apsolutna tvrdnja, bez veze sa sadržajem, koji neposredno proizlazi iz daljnjih rečenica predgovora, i bez veze sa stvarnim prikazom razvitka primitivnog društva, što ga je u svom radu dao Engels. Odnosno, kad bi se utjecaj porodice izjednačio s razvitkom načina proizvodnje i kada bi se to uvrstilo kao pravilo u opću liniju društvenog razvitka. Zbog svoje općenitosti kritika Instituta Marksa-Engelsa-Lenjina ostavlja po strani pitanje o stvarnoj ulozi »porodice« u prvobitnoj zajednici.

Isto takvo stajalište zastupa Mitin. ¹⁸ On također ekstenzivno tumači Engelseve riječi smatrajući, da je Engels ovdje pokušao dati općenito pravilo za tumačenje društvenog razvitka i da je zato izjednačio važnost porodice s određujućom ulogom načina proizvodnje. Kao ni Institut Marksa-Engelsa-Lenjina, ni Mitin ne postavlja problem u okvir prvobitne zajednice, iako Engelseva misao u cjelosti obuhvata baš ovo razdoblje, što je lako ustanoviti, kad se taj odlomak pročita do kraja.

Leontjev i Ostrovičjanov također su se dotakli Engelseva predgovora s drukčijeg stajališta i s drukčijim rezultatima.

Uopće ne citirajući Engelsa, Leontjev ističe »pogrešnost« (ošibočnost) Engelseve misli, da je »u razdoblju, koje je prethodilo civilizaciji, društveni poredak bio određen kako uvjetima proizvodnje materijalnih dobara za život, tako i uvjetima proizvodnje samog čovjeka, t. j. formama porodice«. Pozivajući se na temeljni zakon historijskog materijalizma, da su produktivni odnosi određeni stepenom razvitka proizvodnih snaga, Leontjev zaključuje: »Historija uči, da je taj zakon

¹⁷ Op. cit., str. 8.

¹⁸ *Ulog i značenje raboty tovarišča Stalina »O dialektičeskom i istoričeskom materializme« v razvitii marksistko-lenjinskoj filozofskoj mysli*, Boljševik, 1949. br. 1, str. 3. Prema Mitinu (str. 33) Stalin je prvi ukazao na tu Engelsevu »pogrešku«.

u prvobitnoj epohi djelovao isto tako potpuno i neograničeno kao i na svim stupnjevima društvenog razvitka, koji su slijedili.¹⁹ Nadalje ističe, da »gore pomenuta Engelsova pogrešna opaska« protivurijeđi sasvim jasnim uputama Marksa i samog Engelsa, da je temelj produkcionih odnosa razvitak proizvodnih snaga, i da in opasku ne potvrđuje analiza razvitka prvobitnog društva, što ju je u svom radu dao Engels. »Na taj način nema nikakve podloge, da se napusti monistički pogled na historiju, što su ga razradili Marks i Engels, i da se taj monizam zamijeni dualizmom, makar se primijenio na prvobitnu zajednicu — završava Leontjev svoju kritiku.²⁰

Promjena stajališta je očigledna. Leontjev — za razliku od Instituta Marksa-Engelsa-Lenjina i Mitina — posvećuje pažnju samo razdoblju prvobitne zajednice, a ne čitavoj historiji društva, i tvrdi, da je Engels pogriješio u tumačenju biti, aktivnosti i međusobnog djelovanja uvjeta, koji su određivali njezin razvitak.

Ostrovitjanov također kritizira Engelsa, koji »je pripisao naročitu ulogu porodično-rodovskim odnosima u razvitku poretka prvobitne zajednice.«²¹ Pošto je citirao iste četiri rečenice kao i Institut Marksa-Engelsa-Lenjina, dodao im je odlomak, koji slijedi u tekstu: »Što je rad manje razvijen, što je ograničenija količina njegovih proizvoda, dakle također i bogatstvo društva, to se jače pokazuje, da društvenim uređenjem vladaju rodovske veze«. Prema tome — zaključuje Ostrovitjanov — »porodično-rodovskim« odnosima Engels je pripisao isto onakvu ulogu u razvitku prvobitne zajednice kao i načinu proizvodnje materijalnih dobara. Ta Engelsova tvrdnja bila bi pogrešna i u protivurjeđju je s Marksovim učenjem, a i učenjem samog Engelsa.

¹⁹ Op. cit., str. 56.

²⁰ Op. cit., str. 57.

²¹ (Podertao O. M.) Kako ćemo kasnije vidjeti, za Engelsa pojam porodice u prvobitnom društvu nema smisao zajednice muškarca i žene kao posebne društvene ustanove s određenom sferom aktivnosti, jer bračni život u prvim strukturama prvobitne zajednice nema svoje posebne ekonomske podloge.

Pogrešno bi bilo, kad bi se pojmu porodice u prvobitnoj zajednici dao neki sadržaj, koji ne odgovara stanju, kakvo je tada vladalo i koji se ne podudara s etnografskim podacima. Po svemu se čini, da mu Leontjev i Ostrovitjanov daju baš takav sadržaj, kad općenito govore o »formama porodice« i o »porodično-rodovskim odnosima« u prvobitnoj zajednici. Forme porodice — to je pojam, preuzet od Morgana, koji u njima vidi materijalizacije pojedinih faza razvitka svoje »ideje o porodici«. (Pobliže vidi Mandić, *O povezanosti klasifikatornih rodovskih sistema s produkcijom više individualnih porodica*, Zbornik Pravnog fakulteta, 1949, str. 189 i sl.)

Pojam porodično-rodovskih odnosa posljedica je apriorističkoga shvatanja buržoaske sociologije, da je rod (gens, Sippe, Klan, sib) kao viša društvena organizacija nastao spajanjem više individualnih porodica. Koliko je apsurdan taj pojam, pokazuju ova pitanja: Kakvi »porodično-rodovski odnosi« postoje između

Ovo su tri kritike. Svaka od njih ima posebno obilježje. Institut Marksa-Engelsa-Lenjinina, i s njime Mitin, skreće pažnju na posljedice zaključaka, koji bi se izveli iz Engelsovih riječi s obzirom na opću zakonitost društvenog razvitka. Ostrovitianov prigovara Engelsu, da je pogriješio u procjenjivanju specijalne zakonitosti razvitka prvobitne zajednice. A Leontjev ide mnogo dalje: u ovom stavku on vidi napuštanje materijalističkog stajališta i skretanje u »dualizam«.

Kad bi misao o utjecaju razvitka rada i »porodice« odnosno »rodbinskih veza« bila samo osamljena tvrdnja, moglo bi se eventualno misliti, da se radi o lapsusu calami, bez obzira na to, što je Engels u predgovoru IV. izdanju »Porijekla porodice« napomenuo, kako je pomno pregledao čitav tekst i unio u njega niz dodataka da ga uskladi s razvijenijim stanjem nauke. Nasuprot tome valja istaknuti, da Engels sličnu misao izražava još na jednom mjestu: »Dvije stihijski nastale činjenice gospoduju kod svih ili gotovo kod svih naroda u zori njihove historije: raščlanjenost naroda po znaku rodbinstva i kolektivno vlasništvo nad zemljom.«

Koje je vrste to rodbinstvo, Engels kaže nekoliko redaka niže: »Tako je bilo i kod Nijemaca. Kao što su donijeli iz Azije raščlanjenost po plemenima, bratstvima, rodovima, kao što su još u doba Rimljana na takav način formirali svoje bojne redove, da bliski rodaci stoje rame uz rame, tako je ova raščlanjenost bila pravilo pri zauzimanju novog područja istočno od Rajne i sjeverno od Dunava. Svako se pleme naseljavalo na svom novom mjestu ne slijedeći kakvu mušicu ili slučajno, nego prema rodovskom rodbinstvu (Geschlechtsverwandschaft) suplemenjaka. Većim grupama, bliskim po rodbinstvu, pripadalo je određeno područje, u čijim su se granicama opet zajedno poselima naseljavali pojedini rodovi, sastavljeni od nekog broja porodic.«²² Ovo je, dakle, »porodični poredak« (Familienordnung), koji prestaje s postankom klasnog društva.²³

oca Minangkabau i njegove djece, kad pripadaju raznim rodovima i kad on uopće ne živi s njima, nego tek povremeno posjećuje njihovu majku? Koju funkciju imaju ti odnosi, kad između rodova bračnih drugova izbija krvna osveta, tako da djeca rade o glavi svome rođenom ocu? Tvrdnje o postojanju »porodično-rodovskih odnosa« — kako će pokazati dalje izlaganje — potvrđuju površnost, kojom se kojiput pristupa problematici pojava u prvobitnoj zajednici.

²² *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*, 1945, str. 65. Koliko su nepouzdaniji prijevodi, pa makar potjecali i od Instituta Marksa-Engelsa-Lenjinina, pokazuje činjenica, da pojam »Geschlechtsverwandschaft« — rodovsko rodbinstvo — Institut prevodi jednostavno općenitim izrazom »rodstvoenije svjazi« — rodbinske veze, a da se naročito ne naglašava poseban, rodovski karakter toga rodbinstva (K. Marks i F. Engels, *Marka*, Sočinenija, CV, str. 629, cit. po Deržavin, *Slavjane u drevnosti*, 1946, str. 57). Zato sam i ja pogriješio u svom radu »O nacrtu

Ovim riječima Engels ukazuje na važan utjecaj rodbinstva u prvobitnoj zajednici, koji se sačuvao i za vojne demokracije, kada se prva društveno-ekonomska formacija već raspada. To znači, da je Engels imao točno utvrđeno mišljenje o ulozi rodbinskih odnosa u prvobitnoj zajednici.

Suviše često se zaboravlja, da je »Porijeklo porodice« pisano s namjerom, da »prikaže rezultate Morganovih istraživanja u vezi s rezultatima njegova (t. j. Marksova — O. M.) — u izvjesnim granicama mogu kazati našega — materijalističkog ispitivanja historije«²⁴ i da na taj način objasni njihovu važnost. Ovo Engels izričito naglašava i ističe, da je to izvršenje Marksove ostavštine. Prema tome su u »Porijeklu porodice« izloženi rezultati Morganovih istraživanja sa stajališta historijskog materijalizma, a uz Engelsove nadopune.²⁵

To su kritičari previdjeli. A previdjeli su još nešto. Nije dosta zabaciti neku tvrdnju s napomenom, da ne odgovara postavkama historijskog materijalizma, nego treba rješavati čitav problem, na koji je odbačena tvrdnja kušala dati odgovor. Drugim riječima, zabacivši Engelsovu tvrdnju, da je »porodica« u prvobitnoj zajednici uvjet razvitka, koji ima istu važnost kao i način proizvodnje, trebalo je odgovoriti, koju onda funkciju vrše bračni i rodbinski odnosi i »porodice« u raznim strukturama prvobitne zajednice, i to u vezi s raznim stepenima razvitka njezinih proizvodnih snaga. Kako se vidi, kritičari su preko ovih problema prešli šutke.²⁶

II

Uvriježen je običaj, da pojedina mišljenja klasika marksizma služe kao potvrda ispravnosti naučnih izlaganja. Tako se na području historije društva autori redovito pozivaju i na Engelsa. Pritom se, kojiput, ne uzima u obzir, da su etnografska istraživanja dosegla svoj vrhunac na kraju XIX. i u prvoj polovini XX. st. i. j. kad su Engelsovi radovi

razvojnih stepena u prvobitnoj zajednici» (Historijski zbornik, 1948, str. 173), kad nisam kolacionirao ruski prijevod ovog stavka po njemačkom originalu, koji sam dobio tek onda, kad je članak već bio složen. (Sve podcrtao O. M.)

²³ *Der Ursprung der Familie*, str. VIII.

²⁴ Engels, *Der Ursprung der Familie*, str. VIII.

²⁵ Engels, *Der Ursprung der Familie*, str. IX.

²⁶ Koliko je nama poznato, u sovjetskoj je nauci samo M. O. Kosven sistematski istraživao porodicu za prvobitne zajednice, i to njezinu pojavu u vezi s rodbinskom zajednicom (*Semejnaja obščina — Opyt istoričeskoj karakteristiki*, Sovetskaja Etnografija, 1948, br. 5; *Semejnaja obščina. K istorii voprosa*, Izvestija Akademii Nauk SSSR, Serija istorii i filosofii, 1946, br. 4; *Očerki po etnografii Kavkaza*, gl. I. Semejnaja obščina, Sovetskaja etnografija, 1946, str. 2).

o društvu već odavno bili izišli na svijet. Taj etnografski materijal u potpunosti potvrđuje Engelsove naučne postavke i dopunjava podatke, na kojima se one temelje. A naročito pomaže tamo, gdje je Engelsova misao ispala nejasna zbog toga, što su tadašnji etnografski podaci bili nepotpuni.

To vrijedi i za izlaganje o procesu razvitka porodice kao društvene ustanove. U »Porijeklu porodice« Engels je na mnogo mjesta upotrebjavao izraz »porodica«. Zbog toga valja ustanoviti onaj konkretni sadržaj, koji je on dao pojmu porodice.

Nema sumnje, da je Engels svoju knjigu pisao pod dojmom Morganova djela »Prvobitno društvo«, koje naziva »jednim od malobrojnih epohalnih djela našeg vremena«²⁷. Iz ove ocjene još ne proizlazi, da bi Engels prilivatio sve Morganove zaključke u cjelini. Iz njegova se izlaganja vidi, da je odbacio Morganove idealističke premise o »ideji porodice«. Polazna točka njegovih izvoda i na ovom je području objektivna stvarnost života u društveno-ekonomskim jedinkama prvobitne zajednice.

Ta objektivna stvarnost konkretno pokazuje, kako su se razni oblici zajedničkog života muškaraca i žena mijenjali u ovisnosti od njegova sadržaja. Od povremenih sastanaka muža i žene Minangkabau, koji inače stalno žive u svojim rodovima i privređuju za njih, tako da, osim bračnih, između njih nema nikakvih drugih veza, pa do monogamne porodice u kapitalističkom društvu, ima velik broj oblika, u kojima se očituju bračne veze, ekonomska povezanost bračnih drugova i briga oko djece. Ovu raznolikost oblika ima Engels u vidu, kad se obara na idealističko mišljenje, koje identificira »patrijarhalni oblik porodice« iz prvobitne zajednice s »današnjom građanskom porodicom«²⁸.

Ono, što treba izučavati na području društvenih oblika odnosa između muškaraca i žena, to je sadržaj tih oblika, koji se razlikuje u vezi sa stepenom razvitka načina proizvodnje odnosno društveno-ekonomske jedinke. Treba utvrditi, što se u sadržaju razvija, što se u njemu mijenja, i koji su elementi uzrok i uvjet tome, da nastaju razni oblici odnosa između muškaraca i žena. Od tih je elemenata najstariji fiziološki — u obliku bračnih odnosa. Drugi je takav elemenat ekonomski — najprije zajednička potrošnja proizvoda, kasnije suradnja supruge u proizvodnji, koja obuhvaća to veći broj poslova, što se proizvodne

²⁷ *Der Ursprung der Familie*, str. IX.

²⁸ *Der Ursprung der Familie*, str. XI.

snage više razvijaju, i najzad privatno vlasništvo. Posljednji je takav elemenat biološki — briga oko djece i njihov odgoj u funkciji nastavka vrste. Povezivanje svakoga od ovih elemenata s predašnjim znači novi stepen odnosa muškaraca i žena, kad se usporede s odnosima, koji su mu prethodili.

Engels te elemente razlikuje, iako ih izričito ne ističe. Pojedine razvojne faze bračnih odnosa, koje tumači u shemi »porodica« krvnog srodstva, grupni brak, brak parova, »patrijarhalna porodica« i monogamni brak — svaka svojim posebnim sadržajem odgovara različitom broju i raznim kombinacijama ovih sastavnih elemenata.

Prije braka krvnog srodstva vjerojatno su pojedini pripadnici horde sklapali brakove bez ograničenja²⁹. Za braka krvnog srodstva briga oko djece i njihov odgoj, pa svi ekonomski momenti, kao spremanje hrane i rad na proizvodnji, bez iznimke su funkcije, koje vrši čitava zajednica suglasno prirodnoj podjeli rada. U grupnom je braku odgoj djece do inicijacije povjeren pojedinim majkama te postepeno postaje njihovom stalnom funkcijom. Za braka parova supruzi već vrše i neke ekonomske funkcije. To su počeci zajedničke potrošnje i zajedničkog nabavljanja sredstava za opstanak. Svi teži poslovi, koje oni ne mogu sami obaviti, vrše se zajedničkom akcijom pripadnika roda. Lična svojina je odijeljena: muž i žena vlasnici su onih stvari, spomoću kojih vrše one funkcije, koje im pripadaju po prirodnoj podjeli rada. Vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju u rodbinskim zajednicama očinskoga i poliginijskog tipa ne samo što je povezano s porodičnom grupom kao takvom, već njime samovoljno raspolaže glavar, dok upravljanje imetkom i radom članova zajednice redovito pripada njemu i njegovoj ženi, svakom na njegovom području rada. U monogamnoj porodici težište odnosa između muža i žene leži prvenstveno na ekonomskom momentu vlasništva nad sredstvima za proizvodnju.

Netko bi mogao skrenuti pažnju na to, da Engels neprestano upotrebljava izraz »porodica«, pa da prema tome, tobože, zastupa mišljenje, da je porodica isto tako stara kao i društvo. To bi bio prigovor formalne, a ne stvarne naravi, jer nisu važni nazivi, već činjenice, što ih oni odražavaju. Kad se »Porijeklo porodice« pažljivije pročita, lako je ustanoviti, da je Engels, govoreći o »porodici« — »die Familie«, mislio prvenstveno na bračne veze³⁰. Svaku sumnju o tome uklanjaju ove

²⁹ Engels, *Der Ursprung der Familie*, str. 16—18.

³⁰ *Der Ursprung der Familie*, str. XIV: »Prije individualnog braka kod Grka i Azijata stvarno je postojalo stanje, u kojemu ne samo da je jedan muškarac spolno općio s više žena, nego i jedna žena s više muškaraca.« Na str. 9. Engels istodobno

dvije Engelsove misli: »Razvitak porodice u prahistoriji sastoji se tako u postepenom sužavanju kruga, koji ispočetka obuhvata čitavo pleme, i u kojemu postoji bračna zajednica između oba spola«³¹. Spominjući rimsku »familia«, on veli: »Izraz su pronašli Rimljani da označe novi društveni organizam«. A na završetku svog djela kaže: »Pojedinačna porodica (Einzelfamilie) postala je moć i prijeteći se isprсила nasuprot gensu«³². Prema tome, »Porijeklo porodice« opisuje proces postanka pojedinačne porodice kao konačnoga društvenog oblika.

Razvitak Engelsove misli o »porodici« nesumnjivo pokazuje, da on ima u vidu prvenstveno individualno-fiziološki elemenat bračnih veza između muškaraca i žena³³. Kolektivno-biološki elemenat brige za djecu u funkciji nastavka vrste odvojen je od ovog elementa³⁴ baš kao i ekonomski³⁵.

Za Engelsa, dakle, »porodica« u početnim strukturama prvobitne zajednice nema smisao posebne društvene ustanove sa svojom odre-

govori o »braku«, »sistemu rodbinstva« i o »oblicima porodice« nastavljaajući: »Kod njih (t. j. kod Irokeza — O. M.) vladao je onaj individualni brak, koji se lako razvrgava s obje strane, što ga Morgan označuje kao »porodicu parova.« Na str. 15—17. Engels se osvrće na veze između mužjaka i ženki u životinjskom svijetu pa ovdje također upotrebljava izraze »porodica« i »oblik porodice«, naročito kad ističe ljubomoru mužjaka kao elemenat, po kojemu se razlikuje »životinjska porodica« i herda. Opisujući »prvi stepen porodice« — »porodicu krvnog srodstva« (str. 19 i sl.) Engels ističe samo bračne veze i osobe, između kojih te veze mogu postojati. Kad na str. 26. govori o Morganu i to o »njegovoj porodici punalua« Engels spominje, da su se od onda upoznali drugi oblici »grupnog braka«, i da je to bio razvojni stepen, koji je prethodio »braku parova«. I na drugim mjestima nastavlja s isticanjem bračnih veza kao osnovnog elementa odnosa između muškaraca i žena u početnim strukturama prvobitne zajednice (sve podcrtao O. M.).

³¹ *Der Ursprung der Familie*, str. 31 (podcrtao O. M.).

³² *Der Ursprung der Familie*, str. 43 i 168 (podcrtao O. M.). Na str. 10—12 Engels, čini se, prihvaća Morganovo stajalište, govoreći o »oblicima porodice« kao uvjetima za postanak rodbinskih odnosa. Do takva zaključka moglo bi se doći samo, kad bi se odnosne rečenice interpretirale izvan sklopa Engelsove knjige. Van svake je sumnje, da su i bračne veze pridonijele formiranju rodbinskih odnosa: dosta je sjetiti se tazbinstva i deskriptivnoga rodbinskog sistema. Engels nigdje ne veli da su one jedini određujući uvjet postanka rodbinskih sistema, kako to misli Morgan. Ono, što Engels na tom mjestu misli istaknuti, služeći se Morganovim načinom izražavanja, činjenica je, da se bračni odnosi razvijaju bez prestatka, dok rodbinski sistemi postaju ukočeni, tako da ne odgovaraju novom društvenom stanju i, prema tome, predstavljaju socijalne fosile. Valja također naglasiti, da u predgovoru Engels govori o »rodovskim vezama« (Geschlechtsbande), a ne o porodičnim ili rodbinskim vezama.

³³ *Der Ursprung der Familie*, str. XIV, XVIII, XIX, 9, 12, 15 i sl., 25, 26, 28 i sl., 31, 32 i t. d.

³⁴ *Der Ursprung der Familie*, str. 24: »Premda ona (t. j. rođena majka — O. M.) naziva svu djecu zajedničke porodice (Gesammtfamilie) svojom djecom i ima prema njima majčinske dužnosti, ona poznaje vlastitu djecu među drugom« (podcrtao O. M.).

³⁵ *Der Ursprung der Familie*, str. 32: »Porodica parova nipošto ne ukida komunističko domaćinstvo, koje potječe iz ranijeg vremena, jer je sama preslaba da stvori vlastito kućanstvo...« (podcrtao O. M.).

denom sferom aktivnosti, koja obuhvata u jednom jedinstvu fiziološke, ekonomske i biološke elemente³⁶. Njezin se razvitak sastoji u »sužavanju kruga«, »unutar kojega postoji bračna zajednica između oba spola«³⁷. Oni bračni oblici, što ih opisuje Engels, još nisu porodica. Ali ti oblici su klica, iz koje će kasnije nastati pojedinačna monogamna porodica. Ona će se razviti onda, kad bračni drugovi zbog usavršavanja proizvodnih snaga i povećanja individualnog efekta rada budu kadri da sami vrše određene ekonomske funkcije za vlastito uzdržavanje, t. j. kad se zbog raspadanja kolektivnih oblika rada bračna zajednica muža i žene bude mogla uzdržavati svojim vlastitim radom ili svojim vlastitim imetkom. Drugim riječima, kad razvitkom proizvodnih snaga dozriju ekonomski temelji za postanak ove društvene ustanove.

Engels na mnogo mjesta govori neodređeno o »porodici«, a misli na bračne odnose, kakvi postoje u zbilji. Ovi konkretni društveni oblici jedan su dio zbivanja te se razvijaju u skladu s njegovim općim zakonima kretanja. U tom se Engelsova misao razlikuje od Morganove, koja je obrnuta. Za Morgana su konkretni bračni oblici samo forme, u kojima se pojavljuje »pojam« ili »ideja o porodici«, koje razvitak prikazuju³⁸. Kad Engels hoće da govori o porodici kao o novoj ustanovi, koja je dijalektičko jedinstvo bračnih odnosa, potrošnje, proizvodnje i imetka, kao i odgoja djece, onda se služi izrazom »die Einzelfamilie im modernen Sinn« — individualna porodica u modernom smislu ili »Einzellehe« -- individualni brak³⁹.

III

Bračne je veze u prvobitnoj zajednici Engels zvao »porodicom«, samo što ovom nazivu nipošto nije davao drukčiji sadržaj od onoga, što su ga bračne veze imale u raznim fazama razvitka ove društveno-ekonomske formacije. Na pojedinim mjestima Engelsova izlaganja pojam »porodica« ima uvijek određeni sadržaj. I to onaj, koji odgovara konkretnom obliku bračnih veza u nekoj određenoj strukturi prvobitne zajednice. Unatoč ovom podudaranju kod nekih pisaca postoji težnja da se služe ovim izrazom, a da im uopće nije jasno, koji bi mu posebni sadržaj pripadao, i što on zapravo znači u prvobitnoj zajednici. Dobiva

³⁶ Što je primitivnija odnosna društveno-ekonomska jedinka, to su više zastavljeni ovi elementi, t. j. to ih ima manje u odnosima između muževa i žena.

³⁷ *Der Ursprung der Familie*, str. 31.

³⁸ *Die Urgesellschaft*, naročito str. 321, 322, 324 i 325, onda str. 5, 7, 22, 41, 299, 329, 336, 342, 447 i t. d.

³⁹ *Der Ursprung der Familie*, str. 45, 168 i 52, 53.

se dojam, da je »porodica« nešto stalno i nepromjenljivo, nešto, što je svojstveno svakom razdoblju društvenog života, nešto, što nema ni početka, ni kraja⁴⁰. Tako se širi Morganovo pogrešno shvatanje, da oblici bračnih veza u prvobitnoj zajednici nisu drugo, nego materijalizacija »pojma« ili »ideje o porodici«, koja se razvija od nižih oblika prema višima.⁴¹

Posljedica je ove nejasnoće, da se rodbinski odnosi u prvobitnoj zajednici promatraju i tumače sa stajališta naše porodice odnosno našega deskriptivnog sistema rodbinstva, kako je to činio Morgan⁴². Onda dolazi do ovoga logičkog skoka, zbog kojega klasifikatorno rodbinstvo dobiva konkretni sadržaj pojedinih naziva deskriptivnog sistema. Kad *prevodimo* klasifikatorne rodbinske nazive, dajemo im nazive, koji odgovaraju specifičnim rodbinskim odnosima deskriptivnog sistema. Tako na pr. klasifikatorni naziv »oifa« rotumanskoga, odnosno »makua-kana« havajskoga rodbinskog sistema, kojim niže pokoljenje zove muške pripadnike neposredne više grupe, obuhvata ove deskriptivne rodbinske odnose: otac, stric, tetak, ujak, sin očeva strica, sin očeve tetke, sin majčinog ujaka, sin majčine tetke⁴³. Tumačeći forme klasifikatornog rodbinstva spomoću sadržaja pojedinih rodbinskih odnosa deskriptivnog sistema, Morgan je ispustio iz vida, da je deskriptivni rodbinski sistem dvostran, t. j. da povezuje pojedince s njegovim rođacima i po ocu i po majci. Klasifikatorni sistem je jednostran, jer veže pojedinca

⁴⁰ Kečekjan, *Opća povijest države i prava*, Zagreb, 1946, str. 3: »U grupnom braku porodica se javlja kao porodica bez oca, ona se zasnivala na srodstvu isključivo po ženskoj liniji, a djeca su smatrana ne kao djeca posebnog roditeljskog para, već kao djeca čitave grupe u cjelini« (podertao O. M.). Postavlja se pitanje, zašto se u grupnom braku mora javljati porodica, koji joj je sadržaj, i koja je razlika između ove »porodice bez oca« i »čitave grupe u cjelini«. Čini se, da nema nikakve razlike, pa onda ne bi imalo smisla davati istoj društvenoj pojavi dva različita imena. Budući da se radi o udžbeniku, bilo bi jednostavnije, da se stvari i pojave zovu svojim pravim imenima, a ne da se stvara dojam, kao da je porodica odvajkada postojala i da je samo mijenjala vanjske oblike. Kečekjan doduše kritizira buržoasko učenje o tome, da je u primitivnih naroda bilo individualnih porodica, ali mislim, da bi bilo ispravnije protumačiti u jednom udžbeniku, kako je nastao sam pojam porodice, što on zapravo znači, i koji mu je sadržaj u različitim fazama društvenog razvitka. Mitin (op. cit., str. 34) također govori o »fazama porodice«, koje se mijenjaju s promjenama uvjeta materijalnog života ljudi, a da ne spominje što zapravo predstavlja sadržaj tih »forma« i kako on nastaje. Institut Marksa-Engelsa-Lenjina (op. loc. cit.) letimice spominje »forme porodice i braka«, a da se ne upušta u analizu ovih ustanova.

⁴¹ Morgan, op. loc. cit.

⁴² Op. cit., str. 41 i 332. Da je takvo stajalište jedna od pretpostavaka buržoaske nauke, pokazuje Kohler (*Ueber das Recht der Australier*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, VII, 1887, str. 340), koji mora pretpostaviti, da postoje rodbinski odnosi u modernom smislu, kako bi mogao obrazložiti klasifikatorni rodbinski sistem.

⁴³ Morgan, op. cit., tablica na str. 351 i sl.

s njegovom kategorijom *ili* po majci *ili* po ocu, već prema tome, je li rod, kojemu pripada, materinski ili očinski. To se ne naglašava dovoljno, tako da se klasifikatornim nazivima daje specifičan sadržaj onih deskriptivnih, koje oni obuhvataju, iako takav sadržaj ne postoji u društvenom životu primitivnih naroda. Jer, Rotumanci su poznavali samo naziv »oi«, a Havajci »makua«, koji je općenito označivao pripadnike neposrednog višeg pokoljenja. Muškarce su od žena razlikovali dodavanjem sufiksa »fa« i »honi« odnosno »kana« i »vaheena«. Primitivni narodi ne poznaju razlika *unutar* iste kategorije rođaka. Te razlike postoje samo za nas, koji ih stvaramo spomoću našeg sistema rodbinstva, koje odgovara današnjem stepenu razvitka i današnjoj porodici kao društvenoj ustanovi određenoga historijskog razdoblja.

Svaka konkretna društveno-ekonomska jedinka u prvobitnoj zajednici sastoji se samo od nekoliko kategorija takvih rođaka, vezanih jednostranim krvnim srodstvom⁴⁴. Tako je duboko usađena misao, da je odvajkada postojala porodica sa svojim specifičnim fiziološkim, ekonomskim i biološkim sadržajem, da ona znači podlogu za istraživanje međusobnih odnosa članova primitivnih društveno-ekonomskih jedinki, mjesto toga da ta stvarna podloga budu njihovi produkcionni odnosi. U tom je smislu Morgan pogriješio. Ali to ne smeta, da se ovom istom »metodom« služe Kečekjan i Mitin. Budući da su u porodici svi njezini članovi povezani rodbinskim vezama, naročito djeca i s ocem i s majkom, onda se unutar rodbinskih kategorija starijih klasifikatornih sistema istražuje, tko je kome rođeni otac ili majka, brat ili bratučed, sestra ili sestrična, nećak ili ujak, stric ili tetak i t. d. Od porodičnih se odnosa čini podloga, da se pronađu neke hipotetične, lične rodbinske veze između pojedinaca, i to u doba kada još nema ganovanskoga i turanskoga rodbinskog sistema, koje već karakterizira diferenciranje rođaka u istim kategorijama i stvaranje kolateralnih linija. A kad se isprsi neoboriva činjenica, da u kategoriji »očeva i majki« materinskih rodova⁴⁵ nema fiziološkog oca zato, što su rodovi eksogamni, tako da muž-otac nije pripadnik roda svoje žene-majke, a zato nije ni rođak svoje djece, onda nema drugog izlaza od onoga, što ga je izabrao Kečekjan u svom udžbeniku, a to je tvrdnja, da tamo postoji »porodica

⁴⁴ Urođenici otoka Rotume imali su četiri kategorije: očeve i majke, braću i sestre, sinove i kćeri, djedove i unučad. Stanovnici Havajskih otoka imali su pet kategorija i više naziva zbog pojave tazbinskih odnosa.

⁴⁵ Dakako, ova kategorija u materinskim rodovima ne obuhvata fiziološkog oca, koji je pripadnik drugog roda, već one muške članove roda, u čiju dužnost također pripada, da skrbe za djecu svojih »sestara«.

bez oca⁴⁶. A što je to zapravo »porodica bez oca«, ostavlja se na volju studentu da sam pogada.

Kako je Engels jasno izložio, bračne su veze muškaraca i žena, sve do srednjeg stepena barbarstva, odvojene od drugih društvenih funkcija, što ih u ovom razdoblju vrše rodovi. Među te funkcije pripadaju također briga oko djece, vođenje kućanstva i rad spomoću sredstava za proizvodnju. Proizvodne snage u ovom razdoblju još nisu tako razvijene, da bi dopuštale mužu i ženi, da samostalno privređuju ono, što im je potrebno za život. Ljudi su još preslabi u borbi s prirodom pa zato, vršeći većinu svojih poslova, koncentriraju veći broj radne snage.

Bračne veze nemaju nikakva značenja za pripadnost rodu⁴⁷. Članom materinskog roda može biti samo onaj, koji se rodi od žene, koja mu pripada, ili stranac, kojega rod usvoji⁴⁸. Postoji, dakle, primitivni *ius sanguinis*, po kojemu činjenica porođaja utvrđuje vezu majke i djeteta i pripadnost društveno-ekonomskoj jedinki — rodu.

Za tadašnji društveni život nije bilo važno da se zna, tko je čiji sin ili kći. Mnogo je važnije znati, tko sve pripada zajednici, da za nju radi i da od nje dobiva sve, što mu je potrebno za život i za ličnu zaštitu. Tko nije po majci ili usvojenjem rođak ostalih pripadnika roda, ne može učestvovati u proizvodnji, t. j. ne može biti subjekt njegovih produkcionih odnosa. Stoga primitivni narodi ne posvećuju pažnju onim momentima ličnog života, koji nisu od neposredne važnosti za postojanje čitave društveno-ekonomske jedinice. Rođenjem ili usvojenjem jednoga novog člana povećava se brojno stanje roda, povećava se njegov ekonomski potencijal. Te dvije činjenice određuju položaj novog člana u

⁴⁶ Op. loc. cit.

⁴⁷ Ono, što je gore rečeno, vrijedi za *rodovsko uređenje*. Kod Crvenih Eskima i Čukča, koji ne poznaju rodovskog uređenja, bračni odnosi uvjetuju pripadnost stranca društveno-ekonomskoj jedinki, koje je član njegov bračni drug.

⁴⁸ Zenidbom ili udajom, odnosno tazbinskim odnosom, priženjeni redovito ne postaje pripadnikom roda svoga bračnog druga, već samo *sudionikom* njegovih produkcionih odnosa, i to tako dugo, dok traje brak. Kod očinskih Gorskih Dama u Južnoj Africi rastavljena se žena vraća u društveno-ekonomsku jedinku svog oca (Vodder, *Die Bergadamas*, 1923, str. 55). Prilikom rastave kod materinskih Pueblo-Indijanaca muž napušta porodicu svoje žene i vraća se svojoj majci i sestrama (Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft*, II, str. 177). Izuzetak čini ustanova levirata, koja određuje, da brat pokojnika mora oženiti njegovu udovicu. S jedne strane ova je ustanova ostatak grupnog braka tipa punalua, kad su sva braća potencijalni muževi žene jednog od njih. S druge — cilj je levirata taj, da očuva ekonomski potencijal društveno-ekonomske jedinice pokojnika. Inače bi smrću *jednoga* muškog člana očinski rod gubio *dvije* radne snage: jednu pokojnikovu, a drugu njegove žene, koja bi se zbog prestanka braka morala vratiti u svoj rod. Baš taj ekonomski razlog uvjetovao je činjenicu, da se levirat očuvao na relativno visokom stepenu društvenoga razvitka. U težnji da spriječe taj gubitak, Toda u Indiji idu još dalje: pri sklapanju braka mužev rod usvaja ženu, koja tako postaje njegov punopravni član (Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft*, II, str. 78).

rodu, jer ga uvršćuju u određenu kategoriju njegovih vršnjaka, a s kojima zajedno čini kategoriju braće i sestara. Ta se kategorija nalazi u rodbinskim odnosima s odnosnim kategorijama starijih i mlađih vršnjaka. To su odnosi unučadi prema sinovima i kćerima, očevima i majkama, djedovima i bakama, koji su svi — unutar svoje kategorije — međusobno braća i sestre. Zato Engels ističe, da »oznake otac, dijete, brat, sestra, nisu nikakvi počasni naslovi, nego su povezani s posve određenim, vrlo ozbiljnim uzajamnim obavezama, kojih cjelokupnost čini bitni dio društvenog uređenja onih naroda«⁴⁹.

U rodovskom uređenju može se govoriti o uzajamnom utjecaju ekonomskoga života na bračne veze i obratno tek onda, kad bračni drugovi započnu zajedno stanovati, t. j. kad se jedan od njih mora preseliti u rod drugoga. Na taj način bračne veze povećavaju i umanjuju ekonomski potencijal rodova pojačavajući i remeteći njihovu proizvodnju⁵⁰. Umanjeni broj radne snage nastoji se kompenzirati na razne načine, kao izmjenom udavača, obavezom odrađivanja, plaćanjem odštete i t. d.

Budući da priženjeni sudjeluju u produkcionim odnosima rodova svojih bračnih drugova, oni u njima zauzimaju određeno mjesto. To se odražuje u tazbinskim nazivima. Oni pokazuju, u kojem se odnosu priženjeni nalazi prema raznim kategorijama rođaka svoga bračnog druga. U tazbinstvu nemamo više odnos *grupe* rođaka prema drugoj *grupi* rođaka, već odnos *pojedince* prema raznim grupama rođaka svoga bračnog druga⁵¹.

Što se proizvodne snage više razvijaju, i što je veći efekt rada pojedinaca, to je manja potreba za kolektivnim vršenjem raznih ekonomskih funkcija u rodu. Zato neke od ovih funkcija prelaze u nadležnost bračnih zajednica muža i žene. Najprije razni oblici potrošnje, a s vremenom — i proizvodnje. Prva od tih funkcija bila je pripremanje hrane, koje se na nižem stepenu društvenog razvitka obavljalo

⁴⁹ *Der Ursprung der Familie*, str. 10.

⁵⁰ Mladi otac Vedda veseli se, kad mu se rodi kći, jer će se poslije njezine udaje radna snaga njegove društveno-ekonomske jedinice povećati onom budućeg zeta (Seligmann, *The Veddas*, 1911, str. 67).

⁵¹ U rodbinskom sistemu urođenika otoka Rotume tazbinskim se nazivima »homfue« i »mei« — šurjaci — međusobno oslovljuju priženjeni muškarac i članovi rodbinske kategorije njegove žene. Nasuprot tome, prema kategoriji roditelja priženjeni je »leefa« — dijete. To znači, da se prema starijem pokoljenju nije iskristalizirala pojava tazbinstva kao individualne rodbinske veze. (Isp. Morgan, op. cit, tablica na str. 351 i sl.).

kooperacijom žena ili muškaraca⁵². Kasnije ono prelazi u nadležnost bračne zajednice zato, da se zadovolje njezine potrebe, baš kao i obradivanje polja, sadenje biljaka i voćaka, sakupljanje plodova, šivanje odjeće, pravljenje predmeta za kućanstvo. To su većinom funkcije, koje po prirodnoj podjeli rada pripadaju ženama. A rad muškaraca u društveno-ekonomskim jedinkama višeg stepena divljaštva, ako se bave lovom i ribarstvom, krčenjem šuma, stočarstvom i t. d., još ovisi o kooperaciji. To znači, da je aktivnost žena bila jezgra života bračnih zajednica.

U rodovskom uređenju sazrijeva borba suprotnosti između dosadašnjih njegovih organizacionih oblika i novog sadržaja, koji se sastoji u sve većem broju funkcija, što ih vrše manje grupe rođaka ili bračne zajednice⁵³. U toku te borbe počinje se izgrađivati ekonomska podloga za kasniji postanak individualne porodice kao zajednice života muškarca i žene. Društveni razvitak kreće se u pravcu osamostaljenja rodbinskih grupa ljudi, većinom manjih od roda, koje svojim radom privređuju sve, što trebaju za život. Takve su grupe rodbinske zajednice.

Rodovi prestaju biti ekonomske organizacije i postepeno postaju forme bez sadržaja. Klasifikatorni rodbinski sistemi gube svoju ulogu organizacione forme produkcionih odnosa. Unutar rodbinskih zajednica razvija se deskriptivni rodbinski sistem, kojega propisi određuju, tko im sve pripada. Ali ne više jednostrano, samo na temelju činjenice porođaja, već na temelju rodbinskog odnosa, koji veže pojedinca s ocem i s majkom, a preko njih i sa svim njihovim rođacima.

Iz onoga, što je naprijed rečeno proizlazi, da mišljenje Ostrovičjanova, kako u prvobitnoj zajednici postoje »porodično-rodovski odnosi«, ne počiva na konkretnim činjenicama. To je mišljenje proizvod silogizma, kojemu su obje premise jednako pogrešne, jer su preuzete iz

⁵² Gorski Dame priređuju hranu odvojeno po spolovima. Muškarci zajednički kuhaju za sebe svoju lovinu, a žene opet za sebe hranu, koju su sakupile. Povremeno dolazi do izmjene već pripravljenе hrane (Vedder, *Die Bergdama's*, str. 32). Na arhipelagu Palau mjestimice još postoji skupno pripremanje hrane za sve pripadnike društveno-ekonomske jedinice (Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft*, I. str. 197). Kod Vedda, prema ustanovljenom redu, jedna žena priprema hranu za sve pripadnike društveno-ekonomske jedinice (Seligmann, *The Veddas*, str. 60).

⁵³ Zanimljivo je, kako se ova borba suprotnosti očituje u društvenoj nadgradnji. Kod naroda Melanezije postoje uporedo i materinska i očinski rodovska uređenja. Gdje su u društvenom uređenju još jaki materinski momenti, najbolje je očuvana tradicionalna rodovska ekonomska organizacija na temelju kooperacije. Tamo, gdje su rodovi ustupili veći dio svojih ekonomskih funkcija bračnim zajednicama, mnogo su jači očinski momenti (Speiser, *Ethnographische Materialien aus den Neuen Hebriden und den Banks-Inseln*, 1923, str. 231 i sl.; Rivers, *Kinship and Social Organisation*, 1914, str. 45).

zaključaka buržoaske etnografije. Prva je premisa: »Rod i porodica su jedno«⁵⁴, a druga: »Rodbinski odnosi nastaju u porodici«⁵⁵. Iz ovih pogrešnih premisa izlazi jednako pogrešan zaključak, da u rodu postoje *porodični* odnosi i da su oni jedno te isto s rodovskim odnosima.

Kad bi zbilja bilo tako, onda bi nastao paradoks, nedopustiv sa stajališta dijalektičkog materijalizma. Isti sadržaj — produkcionni odnosi prvobitne zajednice — imao bi dvije različite forme. Jednu, koje nam postojanje pokazuju etnografski podaci, a to su klasifikatorni rodbinski sistemi pojedinih društveno-ekonomskih jedinki. Druga bi se sastojala od onih hipotetičkih porodičnih oblika. Budući da je forma »organizacija samog sadržaja«⁵⁶, isti sadržaj ne može biti u isto vrijeme organiziran na dva različita načina. To bi se protivilo dijalektičkom jedinstvu određenog sadržaja s određenom formom. Zato sadržaj — produkcionni odnosi kooperacije u prvobitnoj zajednici — ima jednu jedinu formu: onu klasifikatornih rodbinskih odnosa. S usavršavanjem proizvodnih snaga taj se sadržaj raspada: sve je manji broj ljudske snage potreban, da se izvrše pojedini poslovi. Jedan dio funkcija, kojima je cilj da zadovoljavaju neposredne potrebe pojedinaca, povezuje

⁵⁴ Kečekjan (op. cit., str. 8) identificira »grupnu porodicu« sa društveno-ekonomskom jedinkom. To isto čini i Thurnwald, kad dopušta, da irokeški »klan« može biti istovetan s jednom materinskom porodicom (*Die menschliche Gesellschaft*, I, str. 116). Kohler također zamjenjuje rod s porodicom (*Die Ehe mit ohne Mundium*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, VI, 1886) kao i Bernhöft (*Zur Geschichte des europäischen Familienrechtes*, op. cit. VIII, 1889). Burgess i Locke (*The Family — From Institution to Companionship*, 1945) identificiraju »sib« ili »gens« s materinskom porodicom, kako to čine Kečekjan i Thurnwald.

Ovakvo je stajalište prirodna posljedica zbrke, koja vlada u buržoaskoj etnologiji s obzirom na društvene oblike prvobitne zajednice, zato što se ne poklanja pažnja prvenstveno načinu proizvodnje. Tako Thurnwald zove klanom skup porodica (Familienagglomeration; op. cit. IV, str. XVI), dok mu je »Sippe« klan, koji nije politički samostalan (op. cit. IV, str. XVII). Lowie (*Traité de sociologie primitive*, 1922) vidi u klanu grupu jednostranog rodbinstva. Goldenweiser (*Anthropology*, 1937) i neki drugi sjeveroamerički etnolozi, kao Folsom (*The Family and Democratic Society*, 1945), zovu klanom grupu ljudi povezanih rodbinstvom po majci, gensom, onu, u kojoj postoji rodbinstvo po ocu, a u pojmu »sib« obuhvataju i klan i gens. Slično radi i Neumann (*Die genossenschaftliche Gesellschaftsform der nordamerikanischen Indianer*, Zeitschrift für Ethnologie, 1932, str. 265). Ako idemo dalje, nalazimo nazive kao »Grossgemeinschaft«, »Verwandtschaftsgruppe«, »Kultverband« (Mannheim, *Beiträge zu einer Geschichte der autoritären Familie*, Schriften des Instituts für Sozialforschung, Paris, 1930), »blutsverwandte Lokalgruppe« (Krickeberg, *Amerika* u Bernatzik, *Die grosse Völkerkunde*, III), »descent groups« (Layard *The Stone Men of Malekula*, 1942), »joint family« (Rivers, *Kinship and Social Organisation*, 1924), »local group« (Opler, *An Apache Life-way*, 1941), »little communities« (Hobhouse, Wheeler, Ginsberg, *The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples*, 1930). Dakle, potpuni kaos, u kojemu svaki autor označuje rod onakvom kovanicom, koja pogoduje teoriji, što je zastupa.

⁵⁵ To je stajalište buržoaske etnologije.

⁵⁶ Leonov, op. cit., str. 201; Rozentelj, op. cit., str. 305.

se s bračnim odnosima stvarajući novi oblik ekonomske kooperacije — suradnju između muža i žene. Na taj se način izgrađuje materijalna podloga za postanak jedne nove društvene ustanove — porodice, koje prije nije bilo, kako to pokazuju etnografski podaci.

IV

Horda je prva struktura prvobitne zajednice⁵⁷. Nju karakterizira autarhija u proizvodnji na određenom teritoriju, slaba povezanost njezinih pripadnika kao posljedica povremenih i nestalnih produkcijskih odnosa, endogamija, nediferencirane društvene funkcije i odsutnost stalnog rukovodstva. U hordi su rad i svijesna upotreba i izradba primitivnog oruđa postali opća i bitna osebina ljudskog društva, koje tada proživljava proces svog postanka. Ljudi koordiniraju svoje napore radi što lakšeg nabavljanja sredstava za opstanak. Budući da se svi napori ljudi kreću oko traženja hrane i izrađivanja oruđa, oni nemaju vremena za druge vrste aktivnosti. Horda nema stalnih organizacionih oblika, nije diferencirana u svom temelju i u nadgradnji. Ekonomska suradnja njezinih pripadnika redovito traje tako dugo kao i neiskorišćene prirodne mogućnosti teritorija, na kojem vode više ili manje nomadski život⁵⁸.

U amorfnosti horde odražuje se činjenica da njezini ekonomski odnosi nisu stalni. Svi su niži oblici u zbivanju, tako i u ovom obliku društva, neodređeni, nose u sebi mnoge mogućnosti, koje će se razviti

⁵⁷ Morgan u *Die Urgesellschaft* počinje prikaz društvenog razvitka s australskim rodovima (str. 4), pa prelazi na iročke i t. d. Njegovo je izlaganje nepotpuno, jer ne prikazuje, koji društveni oblici odgovaraju srednjem stepenu divljaštva. Prvobitni čopor, oblik zajedničkog života, koji odgovara nižem stepenu divljaštva, po Morganu još nije društveni oblik, već razdoblje pripreme za postanak društva (isp. Mandić, *O nacrtu razvojnih stepena u prvobitnoj zajednici*, Historijski zbornik, 1948). Engels je doskočio ovomu Morganovu propustu analizirajući hordu kao prvi oblik društvenog života (*Der Ursprung der Familie*, str. 15 i sl.).

⁵⁸ Horde danas ne postoje. Ima naroda, koji su donedavna sačuvali ili još sada imaju *poneku* od osobina horde. To su Crveni Eskimi na sjeveru Kanade (Jenness, *The Life of the Copper Eskimos*, 1922), Jukagiri u Sibiru (Czapliczka, *Aboriginal Siberia, A Study in Social Anthropology*, 1914, str. 97 i sl.), Bušmani u Africi (Baumann, Thurnwald, Westermann, *Die Völkerkunde von Afrika*, 1941, str. 67), Gorski Dame (Vedder, *Die Bergdama's*), srednjoafrički Pigmeji, urođenici Andamanskih otoka (Brown, *The Andaman Islanders*, 1922), Vedda na Ceylonu, Botokudi i Ge u Južnoj Americi, pa Jahgani i Alakalufi na otocima i na zapadnoj obali Ognjene Zemlje. Ona u njezinoj unutrašnjosti, Patagonci (Krickeberg, *Amerika u Bernatzik, Die grosse Völkerkunde*, 1956, III), Australci (Bernatzik, op. cit., III; Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft*, I).

u jednom smjeru na štetu kojega drugoga, pod utjecajem materijalnih uvjeta i prilika okoline, koji djeluju na njih⁵⁹.

Ujedinjene snage svih pripadnika horde koncentrirane su na jedan jedini cilj: održanje grupe u borbi sa prirodnim snagama. Taj se cilj može postići samo na taj način, da se pojedini pripadnici horde održe na životu i da se spomoću potomstva sačuva vrsta. Drugih odnosa nije bilo, jer nije bilo drugih interesa, pa se čitava aktivnost horde odvijala između ta dva pola. Što su više snaga pripadnici horde morali koncentrirati na to, da nabave sredstva za opstanak, to su se one u svojim ustanovama manje diferencirale. Svi su odnosi gravitirali prema ovim dvjema točkama: prema nabavljanju materijalnih dobara za njezine pripadnike i osiguranju nastavka grupe. Ovim su potrebama udovoljavale tri vrste odnosa: način proizvodnje na jednoj, bračne veze i briga oko potomstva na drugoj strani. Produkcija i reprodukcija života, o kojoj govori Engels, stvarno se pokazala u hordi tako, da su se traženjem hrane održavali na životu njezini pripadnici, i da se osiguravalo potomstvo kao nastavak vrste, t. j. baš onako, kako on to općenito ističe u svom predgovoru. Te dvije vrste aktivnosti predstavljaju *čitav sadržaj* društvenih odnosa ovoga najprimitivnijeg društvenog oblika. A takvom nediferenciranom sadržaju odgovarala je isto tako nediferencirana i nestalna forma vrlo primitivne nadgradnje.

Veći ili manji skupovi muškaraca i žena, od 15 do najviše 70—80 individua⁶⁰, koje je međusobno ujedinila potreba za nabavljanjem materijalnih dobara, zajedničkim radom osigurava svoj opstanak. Pojedinac je sam bio preslab da od prirode otimlje ono, što mu je bilo potrebno za život. Članovi horde lutaju po teritoriju, koji joj pripada⁶¹, u potrazi za hranom. Čim se iscrpe prirodne mogućnosti jednog dijela hordinog teritorija, ona se seli na drugi. U naročito teškim uvjetima borbe za opstanak, kao što je to slučaj na Sjeveru, horde se čak i raspadaju; pripadnici takve horde, koja je potpuno iscrpila sve mogućnosti svog teritorija, napuštaju ga u većim ili manjim grupama i pridružuju

⁵⁹ »Svaki napredak u organskom razvitku predstavlja ujedno i nazadak, jer učvršćuje jednostranost razvitka i isključuje mogućnost razvitka u mnogim drugim pravcima. Ovo je osnovni zakon«. Engels, *Dialektika prirode*, 1945, str. 251.

⁶⁰ Soergel, *Die Jagd der Vorzeit*, 1922, str. 147.

⁶¹ Vedda, (Seligmann, *The Veddas*, str. 68); Bušmani (Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft*, I, str. 57); Gorski Danci (Vedder, *Die Bergdama*, str. 32); Jumbri (Bernatzik, *Die grosse Völkerkunde*, II, str. 208); Australci (Thurnwald, op. cit. I, str. 61); Jahgani, Alakalufi i Ona (Krickeberg, *Amerika* u Bernatzik, op. cit. III, str. 96 i 101). Većina ovih naroda nema domaćih životinja osim psa. Malobrojno oruđe svojina je pojedinaca, koji ga upotrebljavaju, a hrana, što se je sakupljala, kao i lovina, određeni su za neposrednu upotrebu čitave zajednice.

se drugim hordama ili sa pripadnicima drugih raspalih horda formiraju novu, na još nezauzetom teritoriju⁶².

Uz međusobnu suradnju i uzajamno potpomaganje pri nabavljanju sredstava za opstanak horda je poznavala samo lične odnose između muškaraca i žena kao i brigu za potomstvo. Između svih muškaraca i žena u hordi postojali su potencijalni bračni odnosi⁶³, dok su se sve žene bez razlike brinule za djecu. Zajednicu je zanimao biološki element, kojemu je trebalo posvetiti mnogo pažnje radi osiguravanja nastavka vrste. Na djecu se još ne gleda kao na ekonomski faktor. Kad ima premalo sredstava za opstanak, ubijanjem novorođenčadi sprečava se da naraste preko mjere broj potrošača, kao što se to događa na otocima u Torresovu tjesnacu.

Stjecanje materijalnih dobara potrebnih za opstanak, briga za potomstvo i bračni odnosi iscrpljuju čitav život primitivnih naroda na ovom najnižem stupnju razvitka. Oni nemaju određene društvene nadgradnje u smislu čvrstih organizacionih oblika. Ističu se iskusniji i spretniji pojedinci, koji nastupaju kao organizatori rada unutar društveno-ekonomske jedinice, koji je vode u ratovima i koji izravnavaju sukobe između njezinih pripadnika⁶⁴. Duhovni se život nalazi u počecima te predstavlja neposredan odraz borbe za opstanak. Iz crteža i slika na stijenama špilja, u kojima su živjeli ljudi na ovom stepenu razvitka, vidi se, da postoje ritualni obredi, a u vezi s njima i magijska vjerovanja, što bi također proizlazilo iz određenog načina pokapanja pokojnika. Ritualni činovi i vjerovanja imala su za cilj osiguravanje sredstava potrebnih za život. To su klice magije i animizma.

Ostataka stanja, koje je vladalo u hordi, ima kod onih naroda, koji su joj danas najbliži zato, što su zaostali u svom razvitku. Iako se nalaze na višem stepenu od horde, oni su sačuvali neke osobine, koje nesumnjivo ukazuju na to, da je takvo stanje predstavljalo prvotnu fazu njihova razvitka. Kod proučavanja odnosa ovih naroda pokazuje se, da svi oni imaju neke zajedničke karakteristike. Jedna je od tih na

⁶² Jenness, *The Life of the Copper Eskimos*, str. 32. Kod Bušmana također ne prestano fluktuirati broj pripadnika njihovih društveno-ekonomskih jedinica (Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft*, I, str. 58).

⁶³ S. A. Tokarev, *Sovetskaia Etnografija*, 1949, 1) recenzira knjigu V. I. Ravidnikasa, *Istorija pervobytnogo obščesiva*, I i II, pa mu prigovara da se drži teorije o »porodici krvnog srodstva«. Iz recenzije se ne vidi, da li S. A. Tokarev misli također na brak krvnog srodstva, kad govori o tom, da spomenuta teorija ne odgovara činjenicama.

⁶⁴ Ovo je još danas slučaj kod nekih naroda Južne Amerike u Gran Chacou i na Pampasima. Autoritet takvih uglednih pojedinaca dolazi do izražaja samo u određenim momentima života pojedinih društveno-ekonomskih jedinica, dok u svim ostalim prilikama života oni su izjednačeni sa svim ostalim njihovim članovima.

prvi pogled čudna činjenica, da svi ovi narodi svoje društveno uređenje temelje na očinstvu, i da u njemu nema tragova nekoga prethodnog materinskog razdoblja. Istražujući ekonomsku podlogu ove pojave, lako je utvrditi, da se svi odnosni narodi nalaze na najnižem danas poznatom stepenu razvitka proizvodnih snaga. Ali pogrešno bi bilo zastupati mišljenje, da današnje stanje, u kojemu se nalaze ti narodi, predstavlja jednu fazu, kroz koju su morale proći sve društveno-ekonomske jedinice u svom razvitku. Kad bismo to tvrdili, ne bismo mogli objasniti, na koji je način u prvobitnoj zajednici nastao materinski porodak. Ne smije se ispustiti iz vida, da su svi ti narodi također proizvod jednoga veoma dugog razdoblja razvitka, koji je kod njih tekao bez zaoštavanja njihovih unutarnjih suprotnosti. Tog zaoštavanja nije bilo zbog vanredno teških materijalnih uvjeta života, u kojima oni žive. Polugladni, zavisni od prirodnih snaga, s kojima se više bore za svoj opstanak nego što ih savladaju sebi u prilog, ovi su se narodi razvijali vanredno polagano. Stoga su sačuvali mnoge osobine one društveno-ekonomske strukture, koja je prethodila njihovu sadašnjem uređenju. Danas su svakako na višem stepenu razvitka, nego što su to bili pred nekoliko hiljada godina. Ali za današnji se njihov razvojni oblik pretpostavlja, da je potekao od nekoga nižeg. Taj niži društveni oblik bila je horda⁶⁵.

Ne području ličnih odnosa između muškaraca i žena postoje ovi »socijalni fosili«. U jednoj ili drugoj formi svi ovi narodi poznaju spolnu slobodu prije braka. Privremeni brak kod Eskima⁶⁶, koji se može po volji razvrći, odgovara ovoj ustanovi, ako se ima na umu, da mu je uzrokom činjenica, da je kod Eskima veći broj muškaraca od broja žena, tako da na jednu djevojku ima više bračnih kandidata. Isto takav privremeni oblik braka poznaju i Gorski Dame⁶⁷. Neki od nave-

⁶⁵ Pod utjecajem raznih materijalnih uvjeta života iz horda su se odvojila dva razvojna smjera: jedan, glavni, u pravcu cijepanja horde na dvije eksogamne polovine i stvaranja t. zv. dualne organizacije, koja je vjerojatno bila prvotni oblik materinskog rodovskog uređenja. On se razvio tamo, gdje su materijalni uvjeti života bili povoljniji, naročito gdje se moglo prijeći sa sakupljanja i lova na primitivne oblike zemljoradnje i pripitomljavanje domaćih životinja. U onim krajevima, koji nisu pružali takvih razvojnih uvjeta zbog siromaštva flore i faune, drugi, sporedni smjer razvijao se u pravcu stvaranja više ili manje stabilnih društveno-ekonomskih jedinica, kojih bi radni efekt kroz vjekove bio ostao gotovo na istoj razini. Glavnim smjerom razvitka u pravcu materinskog uređenja kretao se pretežni dio društveno-ekonomskih jedinica na zemlji. A narodi sporednog odvojka s debila sheme društvenog razvitka sačuvali su mnoge osobine svoga prijašnjeg stanja pa pružaju mogućnost, da se s više ili manje vjerojatnosti rekonstruira stanje, kakvo je nekada vladalo u hordi.

⁶⁶ Jenness, *The Life of the Copper Eskimes*, str. 81.

⁶⁷ Vedder, *Die Bergdamae*, str. 52. Privremeni brak bio je raširen kod starih Arapa i kod muslimana šiita u Iranu (Wilken, *Das Matriarchat bei den alten Arabern*, 1884, str. 9).

denih naroda, kao Eskimi i Čukči, imaju ustanovu zamjene žena,⁶⁸ baš kao i Gorski Dame i neka australska plemena⁶⁹. Brakovi su uglavnom endogamni, jer se sklupaju između pripadnika iste društveno-ekonomske jedinice. Osim toga, svi nabrojani narodi poznaju poliginiju, koja je dopuštena onim muškarcima, koji se ističu u društvenom životu⁷⁰.

Veoma je važna činjenica, da kod nekih naroda, kao što su Eskimi, Čukči i Vedda, spomoću bračnih veza stranac može postati punopravnim članom društveno-ekonomske jedinice. To znači, da su u hordi bračne veze vršile istu funkciju kao i rođenje i usvojenje. Uzrok je ovoj pojavi očit: svaka nova radna snaga dobro je došla, pa se nastoji, da se stranac, kao izvor radne snage što trajnije veže uz društveno-ekonomsku jedinicu.⁷¹ Drugim riječima, priženjeni muškarac postaje *stalan* subjekt produkcionih odnosa odnosno društveno-ekonomske jedinice.

Razvitak proizvodnih snaga određujući je uvjet razvitka horde. *Odmah poslije njega dolazi po važnosti rodbinstvo*, jer određuje broj subjekata njegovih produkcionih odnosa. U tom pogledu vrše pomoćnu funkciju bračne veze, bilo trajne, bilo povremene zbog zamjene žena, koje uvode strance kao punopravne članove odnosno društveno-ekonomske jedinice zbog toga, što postaju subjekti njezinih produkcionih odnosa.

U hordi nema neke ustanove — »porodice«, koja bi u jednu cjelinu obuhvatila fiziološke, biološke i neke ekonomske odnose. Sve ekonomske funkcije vrše se kolektivno, podjela zadataka temelji se na

⁶⁸ Kad muž Eskima i Čukča daje svoju ženu nekom strancu, ovaj dobiva sva prava i preuzima sve obveze pripadnika njegove društveno-ekonomske jedinice (Jenness, *The Life of the Cooper Eskimos*, str. 83; Czaplizka, *Aboriginal Sibiria* str. 92).

⁶⁹ Pirrauru-odnos kod Dierija (Bernatzik, *Die grosse Völkerkunde*, I, str. 13).

⁷⁰ Zanimljivi su podaci iz života polunomadskog naroda Kai, u Novoj Gvineji, koji se bavi poljoprivredom, voćarstvom i uzgojem svinja. Iako im društveno uređenje počiva na materijalstvu, ti urođenici imaju karakteristične ostatke odnosa, koji su vladali u hordi. Njihovi rodovi nisu eksogamni; dopušta se poliginija. Kao bračna ograničenja poznata je zabrana odnosa između braće i sestara, koji su djeca iste majke, kao i između muža i njegove babe i svastike. Važno je, da pored ovih ograničenja postoje slučajevi spolnih odnosa između majke i sina, kao i između oca i kćeri, a da ih društvo ne progoni (Keysser, *Aus dem Leben der Kaikute in Neuhauss, Deutsch-Neuguinea*, 1911, str. 45). Bračno uređenje Bušmana također ne pozna eksogamije. Kako se čini, kod njih postoji samo zabrana bračnih veza između brata i sestre, koji potječu od iste majke (Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft*, I, str. 60). Jukagiri dopuštaju brak između brata i sestre (Joehelson, *The Yukaghir and Yukaghirised Tungus*, str. 84, cit. kod Thurnwalda, *Die menschliche Gesellschaft* I, str. 50) baš kao i urođenici brazilijanskih džungla i Ognjene zemlje (Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft*, II, str. 162).

⁷¹ Ekonomska potreba za radnom snagom u teškim materijalnim uvjetima života ovih naroda prevladava nepovjerenje prema strancima, koje je inače u prvobitnoj zajednici opća pojava.

prirodnoj podjeli rada. Odgoj djece kolektivno je povjeren svim ženama, a bračne veze mogu se potencijalno sklapati između svakog muškarca i svake žene.⁷²

V

Nije zadaća ovog rada da u tačine analizira razne oblike bračnih veza, koji karakteriziraju pojedine strukture prvobitne zajednice. Općenit pregled tih oblika potreban je za to, da se utvrdi, kad nastaje nova društvena ustanova, koja obuhvata u jednu cjelinu fiziološke, ekonomske i biološke funkcije, a koju zovemo općim nazivom »porodica«.

U raspravama protiv stajališta buržoaske sociologije i etnologije, da je individualna porodica oduvijek postojala,⁷³ prošlo se mimo dvije stvari. Nije se istražilo, koji su društveni odnosi sadržaj pojma porodice. Također se propustilo analizirati i povezati one pojedine odnose iz raznih struktura prvobitne zajednice, koji su klice, od kojih se razvilo dijalektičko jedinstvo porodice.

U hordi takva jedinstva nije bilo. Bračna ograničenja pojavljuju se tek kasnije. I to najprije sa zabranom brakova između pripadnika raznih kategorija po dobi, t. j. između rodbinskih kategorija roditelja i djece. Takvo ograničenje još ne ukida endogamiju u društveno-ekonomskoj jedinki, ali je svakako prvi korak u ovom pravcu. To je endogamni brak krvnog srodstva, što su ga međusobno sklapali pripadnici iste rodbinske kategorije braće i sestara.

Dosada nauka još nije točno utvrdila uvjete, koji su izazvali zabranu sklapanja bračnih veza unutar iste rodbinske kategorije braće i sestara, t. j. prijelaz s endogamije na eksogamiju⁷⁴, i, tako, postanak grupnog braka. Postanku ženidbenih klasa, koje su najstariji oblik

⁷² Engels, *Der Ursprung der Familie*, str. 18; Eisler, *Soziologie*, 1907, str. 211.

⁷³ Westermarck, *The History of Human Marriage*, 1891, najizrazitiji je predstavnik ovog smjera, koji istora slijedi buržoaska nauka uz neke izuzetke, kao što su Letourneau (*La sociologie d'après ethnologie*, 1892, *La condition de la femme dans les diverses races et civilisations* 1905) i Frazer (*The Golden Bough*, 1890 i sl; *Totemism and Exogamy*, 1910).

⁷⁴ Da su ti uvjeti bili veoma ozbiljne naravi pokazuje činjenica što kod nekih naroda postoji tabu između brata i sestre od iste majke, koji ne smiju čak ni međusobno razgovarati, kao što je to kod Hotentota (Bernatzik, *Die grosse Volkerkunde*, I, str. 269) i kod urođenika otoka Trobriand jugoistočno od Nove Gvineje (Malinovsky, *Sex and Repression in Savage Society*, 1937, str. 12). Kod Kanaka na Novoj Kaledoniji rodbinska kategorija braće i sestara zove se »neparić«, što u prijevodu znači oni, između kojih postoji zabrana (Leenhardt, *Notes d'Ethnologie Néo-Calédonienne*, 1930, str. 61).

eksogamnog braka između pripadnika raznih društveno-ekonomskih jedinki, kako to ističe Morgan⁷⁵, vjerojatno je bio cilj da ukloni bračne veze unutar iste rodbinske kategorije »braće i sestara«. Ali cijepanje endogamnih horda na eksogamne društveno-ekonomske jedinice bilo je, prije toga, izazvano ekonomskom potrebom zato, što su prirodne mogućnosti nekog teritorija dopuštale, da se prehrani samo određeni broj ljudi na određenom stepenu razvitka načina proizvodnje, i nikako veći. Kad bi horda tu mjeru prerasla, onda bi se ona vjerojatno potpuno raspala, kao što je to još sada slučaj sa Crvenim Eskimima. Kasnije, kada su se proizvodne snage razvile do tog stepena, da je isti teritorij mogao prehraniti veći broj ljudi, horde bi se cijepale na dva dijela. Ti dijelovi ne bi prekidali međusobnu vezu, koja bi se, među ostalim, očitovala i u eksogamnim grupnim brakovima.

Na današnjem stepenu naučnog razvitka nije moguće poblize odrediti i opisati *način* i *oblike* tog cijepanja, koje uvjetuje postanak dualnih organizacija, tih prvih oblika rodovskog uređenja.

Sigurno je samo to, da je grupa »sestara« iz iste rodbinske kategorije »braće i sestara« značila jezgru materinskog roda. U početku materinskog uređenja — kako to pokazuju etnografski podaci — redovito postoje samo povremene veze između muškaraca i žena, koji inače sudjeluju u produkcionim odnosima vlastitih rodova⁷⁶. Sadržaj grupnog braka, koji karakterizira taj stepen društvenog razvitka, ograničen je samo na fiziološki element bračnih odnosa između muškaraca i žena⁷⁷.

⁷⁵ Morgan, op. cit, str. 48 i 358.

⁷⁶ Ostatak takva stanja nalazimo kod južnoameričkih Karaja (Rio Araguaya), kod kojih muž nema zajedničkog kućanstva sa ženom, već radi za svoje sestre (Schmidt, *Ueber das Recht der tropischen Naturvölker Südamerikas*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XIII, 1899, str. 296). Kod Minangkabaua i Saka ja na Sumatri muševi uveče posjećuju svoje žene i rano ujutro vraćaju se na posao u svoje rodove tako da između bračnih drugova nema nikakvih drugih veza (Köhler, *Ueber das recht der Minangkabau auf Sumatra*, op. cit., XXIII, 1910, str. 255; Moizkowskij, *Sitten und Gebräuche in Ost- und Westsumatra*, op. cit., XXI, 1908, str. 323).

⁷⁷ Proučavanj društvenih ustanova primitivnih naroda na kraju XIX. i u XX. st. obogatilo je naše znanje u pogledu ostataka grupnog braka. Istraživanja Sternberga među Giljacima na Sahalinu utvrdila su, da se kod njih žene imale pravo da podržavaju odnose sa braćom svojih muževa i s muževima svojih sestara. Razlika u odnosu prema tipičnom obliku punalua-braka sastojala se u tome, što muževa braća i muševi sestara ne moraju biti iste osobe (Engels, *Vnnoj otkrytyj slučaj gruppovogo braka*, štampan u »Die neue Zeit«, XI, 1892, sv. I, br. 12, cit. Engels *Proišhoždenije semji*, str. 202—206). Bogoraz ističe kod Čukča u Sibiriji »seksualni komunizam« kao opće priznati običaj, prema kojemu bratučedi u drugom ili trećem stepenu čine grupu, koje pripadnici imaju pravo da zajedno posjeduju svoje žene (Bogoraz, *The Chukchee*, cit. kod Lowie, *Traité de sociologie primitive*, 1935, str. 61). Kod pastira Hima na području Velikih Jezera Istočne Afrike sva su braća muševi svojih žena, a u Angoli, također u Istočnoj Africi, muškarci prepuštaju na neko vrijeme svoje žene gentilnim rođacima i mogu podržavati veze s njihovim ženama

Odgoy djece povjeren je svim majkama, dok su ona nejaka, a u fazi, koja prethodi inicijaciji, iskusnim muškarcima odnosno ženama, već prema spolu. Proizvodne snage još nisu razvijene do te mjere, da bi dopuštale pojedincima, da sami vrše neke ekonomske funkcije, da vlastitim snagama proizvode za sebe i da tako neposredno zadovoljavaju svoje potrebe⁷⁸.

Iako se narodi Marindanim na Novoj Gvineji nalaze na prijelazu iz lovačko-ribarskog gospodarstva sa stalnim prebivalištem (niži stepen barbarstva po Morganu) u gospodarstvo ratara i stočara (srednji stepen barbarstva), u svojoj su društvenoj nadgradnji zadržali mnoge ostatke prošlih faza svog razvitka. Muškarci se bave lovom i ribarstvom te gaje kokosove i sago palme, a žene, pored kućnih poslova, uzgajaju svinje. Društvena im se organizacija temelji na jakim materinskim eksogamnim i totemističkim rodovima, s razdiobom na kategorije po dobi i s potpunom ravnopravnošću žena, čak i u religioznim poslovima. Brak parova još se nije razvio, jer muževi i žene žive odvojeno: muškarci u svojim zajedničkim kućama, a žene s djecom u kolibama, u koje je njihovim muževima zabranjen pristup. Postoji *ius primae*, a mnogo puta i *secundae noctis* u prilog svih muškaraca. Osim povremenih sastanaka ništa ne veže muškarce i žene, koji obavljaju svoje poslove u suradnji s većim ili manjim brojem drugih pripadnika vlastitog roda. Teži radovi, kao što su krčenje prostora za voćnjake, prekopavanje polja i t. d., vrše se zajedničkim snagama većeg broja ljudi⁷⁹.

Bračno veze na ovom stepenu društvenog razvitka još ne dolaze u sukob s rodovskim uređenjem. Takva sukoba nema zato, što bračna

(Baumann, *Völker und Kulturen Afrikas* u Baumann, Thurnwald, Westermann, *Völkerkunde von Afrika*, str. 188). U prednjoj Indiji, kod pastira Toda, najstariji brat bira sebi ženu, koja automatski postaje ženom njegove braće, kad prodrastu, upravo kao i njezine sestre (Friedrichs, *Einzeluntersuchungen zur vergleichenden Rechtswissenschaft (Familienstufen und Eheformen)*, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, XII, 1897, str. 462). Staroindijanski zakonik Apastamba naročito je isticao, da se u prošlo doba zaručnica nije udavala za jednog muškarca, već za čitav njegov rod (Bernhöft, *Altindische Familienorganisation*, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, IX, 1891, str. 38). Ovi socijalni fosili u Evropi, Aziji, Africi i Oceaniji dokazuju, da punalualni oblik braka nije postojao samo na Havajima, nego da je predstavljao raširenu ustanovu.

⁷⁸ Pojedini relikti ovakva društvenog stanja, koje odgovara grupnom braku, nalaze se, pored Minangkabaua i Sakaija na Sumatri, još i kod Naira na Zapadnoj obali Indije, Kokča i Kasija u Indokini (Friedrichs, op. cit., str. 459 i 467), kod Marindanima na Novoj Gvineji (Wirz, *Die Marindanim von Holländisch Süd-Neu-Guinea*, 1925, str. 176 i sl.), u Sjevernoj Americi kod Kučina i Čipevčja s takvim ostacima grupnog braka kao što je poliandrija sestara, kad imaju zajedničke muževe, zatim kod Čirokija, Irokeza, Vijandota, Tlinkita i t. d. (Isp. Kohler, *De Ehe mit und ohne Mundium*, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, VI, 1886 i *Zur Urgeschichte der Ehe*, op. cit. XII, 1897).

⁷⁹ Wirz, *Die Marindanim von Holländisch Süd-Neu-Guinea*, str. 176 i sl.

zajednica — ako se o takvoj u tom razdoblju uopće može govoriti — nema nikakva ekonomskog sadržaja, jer se ograničava samo na spolne veze.

Oblici društvene nadgradnje kao i njihovi međusobni odnosi mijenjaju se u vezi sa promjenama njihova ekonomskog sadržaja. Kad na srednjem stepenu barbarstva brak parova postaje najrašireniji oblik bračnih veza, onda je ta činjenica uvjetovana razvitkom proizvodnih snaga. To nam pokazuje društveno uređenje na otocima Owa Raha i Owa Riki u Salamunskom arhipelagu. Urođenici tamo žive⁸⁰ organizirani u eksogamnim, totemističkim, materinskim rodovima, koji su vlasnici zemljišta i lovišta. Postoji brak parova, koji se lako razrešuje, a prije njega — spolna sloboda. Muškarci krče šume, kopaju polja, sade stabla, bave se lovom i ribarstvom, grade kanoe i sakralne kuće. Žene vode kućanstvo bračne zajednice, sade i uzgajaju biljke, sakupljaju divlje voće i gomolje, školjke i rakove. Muž i žena zajedno grade kuću, u kojoj će stanovati, sakupljaju plodove s polja, što su ih obradili, priređuju sebi hranu, odgajaju djecu do inicijacije. Za sve poslove bez razlike, koji nadmašuju snage bračnih drugova, traži se i dobiva pomoć drugih članova roda ili naseobine.

Na ovom stepenu društvenog razvitka bračna zajednica u obliku braka parova vrši već određene ekonomske funkcije. Rodovi još uvijek imaju pretežno ekonomski sadržaj. Ali u njemu dolazi do poremećenja. Bračne veze, koje su u prethodnim društveno-ekonomskim strukturama imale samo fiziološku funkciju, preuzimaju sve veći broj ekonomskih poslova. Zbog napretka proizvodnih snaga supruzi mogu vršiti one poslove, kojih proizvodi zadovoljavaju veći dio njihovih ekonomskih potreba. Historijska važnost braka parova leži u tome, da on povezuje fiziološke funkcije s ekonomskima i biološkima⁸¹.

Sve veća važnost ekonomskog faktora u društvenom životu očituje se još u ovome: sve što dalje, tehničko odabiranje u obliku usavršavanja oruđa i radnih navika sve to više ukida podložnost ljudi prirodnim snagama, t. j. biološko odabiranje, koje je karakteriziralo prvobitni čopor i kojega se utjecaj u hordi još jako osjeća. Dok su ljudi ovisni o prirodi, ukoliko je glavni izvor njihove privrede sakupljanje plodova, korijenja, gomolja, malenih životinja i više ili manje primitivna poljo-

⁸⁰ Bernatzik, *Owa Raha*. Vjerojatno je, da su ratne operacije Drugoga svjetskog rata uništile i ove društveno-ekonomske jedinice.

⁸¹ Morganu je izbjegla važnost braka parova zbog toga, što svoju analizu bračnih oblika ne temelji na načinu proizvodnje, već samo na rodbinstvu, istrgnutom iz sklopa ostalih društvenih odnosa. Zato smatra »sindijazmičku porodicu«, kako on zove brak parova, za jedan sporedni, prelazni oblik (op. cit., str. 323 i 324).

privreda, što sve pripada u djelokrug žena, njihova je radna snaga za rodove važnija od muškarčeve. Radi toga su u ovoj fazi razvitka, koja odgovara višem stepenu divljaštva i nižem barbarstva, brakovi parova redovito matrilokalni, t. j. muževi se priženjuju u rodove svojih žena i sudjeluju u njihovoj proizvodnji kao subjekti njihovih produkcionih odnosa. Veze roda s tim muškarcima traju toliko, koliko i sam brak, dok se istodobno učvršćuje povezanost među bračnim drugovima, najviše zbog toga, što između njih nastaje suradnja u vršenju određenih ekonomskih funkcija⁸².

Suradnja muža i žene, koji preuzimaju određene ekonomske funkcije, umanjuje sadržaj produkcionih odnosa u rodu. Ništa ne mijenja na stvari, da je težište ove suradnje ispočetka više u potrošnji onih proizvoda, što ih muž i žena dobivaju od roda, a manje u njihovoj zajedničkoj proizvodnji, koja u to doba još ima sporedan značaj⁸³. U procesu društvenog razvitka takve potrošačko-proizvodne zajednice bračnih drugova dobivaju sve veću i veću važnost u vezi s usavršavanjem proizvodnih snaga i sredstava za proizvodnju. Kao što to vidimo

⁸² Tu je činjenicu zapazio Kohler istražujući etnografske podatke o Minangkabauima: »Samo u graničnim predjelima, gdje porodica materinskog prava počinje da se pomalo raspada, događa se, da oboje (t. j. muž i žena — O. M.) žive zajedno i tada postoji zajednička bračna imovina« (*Ueber das Recht der Minangkabau auf Sumatra*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XXIII, 1910, str. 254). Unatoč fantastičnoj tvrdnji o postojanju porodice »materinskog prava« pri čemu Kohler očividno misli rod, on ispravno ističe povezanost ekonomskog momenta s pojavom lokalnosti u braku parova, iako idealistički prikazuje ekonomski faktor kao posljedicu samog braka. Lokalnost u braku nastaje onda, kad muž i žena počnu stanovati zajedno, a ne kao prije, svaki u svom rodu, sastajući se samo povremeno. Razlikujemo matrilokalne brakove, kod kojih se muž seli u rod ženin, i patrilokalne, kod kojih se žena seli u mužev rod. Matrilokalne brakove parova poznaju ovi narodi: Minangkabau i Sakai na Sumatri (djelomice, u završnoj fazi prijelaza iz grupnog braka u brak parova), Nairi na Malabarskoj obali Indije, Kokči i Kasi u Indokini, na mnogim otocima Melanezije i Mikronezije, u Sjevernoj Americi Tlinkit, Kučin, Čipevaj, Irokezi, Vijandoti, Navaho, Zapadni Apaši, Havasupai i t. d. A u Južnoj Americi: Ge i Bororo, Karaibi u Gvijani, Karaja, Tupi i plemena Aruak-grupe u slivu Amazonke. Ostaci matrilokalnosti nalaze se još u nekim društvenim organizacijama s očinskim uređenjem, kao što su Singalezi, neka plemena na otoku Timoru, narodi Či u Zapadnoj Africi i urođenici Buina u Melaneziji, i to u obliku takozvanoga ambelanak ili bina braka, spomoću kojega se muž priženjuje ženinom rodu.

⁸³ Potrošnja kao pretežna ekonomska funkcija bračnih zajednica naročito se očituje kod naroda, koji su na nižem stepenu razvitka. Kod Jagua u slivu Amazonke nabavljanje sredstava za opstanak pretežno je kolektivno — lov, a troši se po bračnim zajednicama (Fejos, *Ethnography of the Jagua*, Anthropology, 1943, br. 1, cit. po Sovetskaja Etnografija, 1948, br. 1). Neki narodi na otocima u južnom dijelu Tihog oceana smatraju za dokaz, da između muškaraca i žene postoji spolna veza, ako mu ona kuha poljske plodove za hranu (Thurnwald, *Die Gemeinde der Banaro*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XXXVIII, 1920, str. 466). Glavna ekonomska funkcija bračnih zajednica Makuša u Britanskoj Gvijani sastoji se u spremanju hrane (Kirchhoff, *Die Verwandtschaftsorganisation der Urmaldstämme Süd-Amerikas*, Zeitschrift für Ethnologie, 1931, str. 106).

na primjeru urođenika s Owa Raha, njihove bračne zajednice vrše već velik broj proizvodnih funkcija i tako nastupaju kao suprotnost prema rodu umanjujući njegov ekonomski značaj. To su prvi znakovi raspadanja rodovskog uređenja, koje počinje gubiti svoj ekonomski temelj: sazrijeva sukob između novog sadržaja ekonomskih odnosa i starih, kolektivnih društvenih forma.

U toku daljeg razvitka proizvodnih snaga raste ekonomska važnost rada muškaraca za privredu pojedinih rodova. Na nižem i na srednjem stepenu barbarstva sakupljačko gospodarstvo, u kojemu je prednjačila aktivnost žena, ustupa mjesto savršenijem načinu proizvodnje, u kojem pojedine društveno-ekonomske jedinice specijaliziraju svoju proizvodnju prema materijalnim uvjetima okoline, u kojoj žive. Pojavljuju se organizirani oblici lova, ribarstva, poljoprivrede i stočarstva. Razvitak proizvodnih snaga na srednjem stepenu barbarstva doseže vrhunac u prvoj društvenoj podjeli rada između ratarstva i stočarstva. Dok u društveno-ekonomskim jedinkama, koje se pretežno bave poljoprivredom, žena zadržava svoju ekonomsku ulogu i. dosljedno tome, ravnopravnost svoga društvenog položaja, drukčija je situacija u onim društveno-ekonomskim jedinkama, kojih se privreda temelji na stočarstvu, lovu ili ribarstvu kao glavnom načinu proizvodnje. Rad muškaraca koji se bave privređivanjem za čitavu jedinku, društveno je važniji od rada žena, kojih se aktivnost sve više svodi na potrošnju: spremanje hrane, pravljenje zaliha, izradbu odjeće i predmeta za kućanstvo. Tamo, gdje se proizvodnja koncentrira u rukama muškaraca, dolazi do promjena u društvenoj nadgradnji. Naročito onda, kad se zbog usavršavanja proizvodnih snaga u pojedinim društveno-ekonomskim jedinkama pojavljuje višak proizvoda, a u vezi s njime razmjena, koja postaje isključivo posao muškaraca.

Sve veća ekonomska važnost muškaraca dovodi do revolucije u oblicima društvenih odnosa između spolova. Dok se žena bavila proizvodnjom, njezina je aktivnost bila važnija za postojanje društveno-ekonomske jedinice, pa bi se zato muškarac priženio rodu žene i brakovi su bili matrilokalni. Posve oprečno stanje nastaje tamo, gdje težište ekonomskog života prelazi na muškarce. Rodovi nastoje da zadrže u svom sklopu onu radnu snagu, koja je vrednija. Samo što je to radna snaga muškaraca, pa se društveno-ekonomske jedinice protive tome, da bi zbog brakova gubile tu vredniju proizvodnu snagu⁸⁴. Muževi ostaju

⁸⁴ Veća vrijednost muškarčeve radne snage na ovom stepenu razvitka dokumentirana je činjenicom, da neka plemena na Molukama, kao što su Alfuri, Galela i Tobelorezi, dijele imetak, što ga je stekla bračna zajednica muža i žene svojim

u svojim rodovima te žene napuštaju svoje: brakovi postaju patrilokalni⁸⁵. Veća ekonomska važnost muškaraca i patrilokalnost su klice očinstva, koje će dobiti konačne konture u očinskim rodovima.

U onim društvenim organizacijama s materinskim uređenjem, gdje postoje patrilokalni brakovi⁸⁶, žene se nastanjuju u rodovima svojih muževa i postaju subjektima njihovih produkcionih odnosa sve dok traje brak. Ta činjenica znači trajan gubitak radnih snaga za rodove, kojima pripadaju udete žene. A to istodobno znači i gubitak svih onih potencijalnih radnih snaga, što ih ona nosi u svom krilu — buduće djece. Nalazimo se u onom razdoblju društvenog razvitka, kad raste vrijednost radne snage uopće. S razvitkom načina proizvodnje, koji stvara viškove, potrebne za razmjenu, radni potencijal rodova mnogo puta ne može da zadovolji svoje vlastite ekonomske potrebe, tako da su prisiljeni ogledati se za radnom snagom izvan sklopa njihovih pripadnika⁸⁷. Veća vrijednost radne snage odražuje se u činjenici, da rodovi udavača traže odštetu za taj stvarni i potencijalni gubitak u proizvodnim snagama. Najprimitivniji je oblik takve kompenzacije radnih snaga zamjena udavača, kad rodovi međusobno izmjenjuju isti broj djevojaka za udaju⁸⁸.

radom, u omjeru $\frac{1}{3}$ ženi ili njezinim nasljednicima, a $\frac{2}{3}$ mužu ili njegovim nasljednicima (Kohler, *Rechtsverhältnisse auf dem Ostindischen Archipel und den westlichen Karolinen*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, VI, 1886, str. 252).

⁸⁵ Etnografski podaci pružaju obilan materijal da se utvrdi, kako su patrilokalnost i očinstvo uvjetovani pretežnom društveno-ekonomskom važnošću muškaraca u specifičnim materijalnim uvjetima života njihovih društvenih organizacija. Ta je činjenica naročito napadna u Australiji: u pustinjским i polupustinjским krajevima srednje i sjeverne Australije žive plemena s očinskim uređenjem, a plemena s materinskim uređenjem žive u bogatijim predjelima jugozapadne Australije. Teški životni uvjeti u pustinjским krajevima uzrokovali su potenciranje ekonomske i društvene važnosti muškaraca u proizvodnji i u obrani društveno-ekonomskih jedinica, što se odražuje u stvaranju društvenih ustanova očinskog tipa. Isti je slučaj kod Negrillosa na Filipinima, Pigmeja, Bušmana, Gorskih Dama u Africi, Crvenih i Polarnih Eskima, Jahgana, Alakalufa i Ona na Ognjenoj Zemlji.

⁸⁶ Takvi brakovi postoje kod Massima na Novoj Gvineji, kojih južni ogranak poznaje neke oblike covvade — svečanih činova, što ih otac mora vršiti prilikom djetetova rođenja (Kohler, *Ueber die Rechte melanesischer Stämme auf Neu-Guinea*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XXV, str. 248), kod nekih Aruak plemena u Južnoj Americi (Friedrichs, *Einzeluntersuchungen zur vergleichend n Rechtswissenschaft (Familienstufen und Eheformen)*, op. cit. XII, 1897, str. 477) i kod ogranaka naroda Bantu u Africi, kao što su Jao (Bernatzik, *Die große Völkerkunde*, I, str. 285).

⁸⁷ Na srednjem stepenu barbarstva imamo već pojedine slučajeve robovanja. (Isp. Averkijeva, *Rabstvo u Indijecv Severnoj Amerik*, 1941).

⁸⁸ Primjera radi spominjemo neke narode, kod kojih postoji ta ustanova. U Africi Pigmeji i Wabende (Baumann, Thurnwald, Westermann, *Die Völkerkunde von Afrika*, str. 164; Avon, *Vie sociale des Wabende au Tanganika*, »Anthropos«, X—XI, 1915—16, str. 101); Banaro, Tumleo i Kivai na Novoj Gvineji (Thurnwald *Die Gemeinde der Banaro*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XXXVIII, 1920, str. 738; Battaglia, *Le culture melanesiane, vita sociale e spirituale* u Biasutti,

Odradivanje je razvijeniji stepen ekonomske odštete. Zaručnik ili mladi muž boravi određeno vrijeme u društveno-ekonomskoj jedinki svoje žene, da radi za nju. Kada istekne običajem utvrđeni rok, brak se smatra punovažnim, pa se on zajedno sa ženom vraća svojem rodu⁸⁸. Sve ono, što privredi vlastitim radom, ostaje vlasništvo roda njegove žene i znači ekonomsku kompenzaciju za gubitak radne snage⁸⁹, koji nastaje, kad žena, slijedeći muža, napusti svoj rod.

Iduća razvojna etapa ekonomske odštete jest način sklapanja braka kupnjom. On je danas najrašireniji u svim onim društveno-ekonomskim jedinkama, koje još žive na stepenu prvobitne zajednice. Naknada rodu za udaju jedne njegove djevojke sastoji se u običajem utvrđenom broju prirodnih proizvoda ili predmeta od vrijednosti⁹¹. Komplement

Le razze e i popoli della Terra, III, str. 124); urođenici Salamunskih otoka (Thurnwald, *Forschungen auf den Salomonsinseln und dem Bismarckarchipel*, 1912, III, str. 18; Layard, *The Stone Men of Malekula*, str. 104); Aranda u Srednjoj (Spencer i Gillen, *Across Australia*, II, str. 554) i neka druga plemena u jugoistočnoj Australiji (Battaglia, *Le genti e le culture indigene dell Australia* u Biasutti op. cit. III, str. 61; Isp. također Descamps, *Différences sociologiques entre sauvages et anthropo des*, *Anthropologie*, XXX, 1920, str. 143). Da su ovoj ustanovi po srijedi ekonomski razlozi, vidi se iz činjenice, što kod Evea i nekih drugih plemena Zapadne Afrike prestaje krvna osveta, kad krivčev rod daje jednu svoju udavaču rodu ubijenoga (Werder, *Sozialgefüge in Westafrika*, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, LII, 1938, str. 72).

⁸⁸ Nekoliko primjera: Kurnai u Australiji (Kohler, *Ueber das Recht der Australneger*, *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, VII, 1887, str. 346); urođenici arhipelaga Palau (Kohler, *Die Ehe mit und ohne Mundium*, op. cit. VI, 1886, str. 324); Koita i Roro u N. Gvineji (Kohler, *Ueber die Rechte melanesischer Stämme auf N. Guinea*, o. c. XXV, 1911, str. 245, 247); Čukči (Czapliczka, *Aborigines Siberia*, str. 70); Baiga u Srednjoj Indiji (Elwin, *The Baiga*, str. 287); Gondi u Dekanu u Indiji (Kohler, *Indische Gewohnheitsrechte*, op. cit. VIII, 1889, str. 145); Gorski Dame (Vedder, *Die Bergdama*, str. 53); Jao, Dinka i Bagonda u Africi (Bernatzik, *Die grosse Völkerkunde*, I, str. 283; Davie, *La guerre dans les sociétés primitives*, 1931, str. 155); Lambu na srednjem Zambeziju (Bernatzik, op. cit. I, str. 284); Indijanci Chiricahua (Opler, *An Apache Life-way*, str. 172); Tlinkit (Swanton, *Social Conditions Beliefs and Linguistic Relationship of the Tlinkit Indian*, cit. po Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft*, II, str. 114). U Južnoj Americi Choroti (Krickberg, *Amerika*, u Bernatzik, op. cit. II, str. 114); Kagaba (Preuss, *Forschungsreisen zu den Kagaba-Indianern der Sierra Nevada de S. Marta in Kolumbien*, *Anthropos*, XIV, XV, 1919—1920, str. 1073) i t. d.

⁸⁹ Itelmeni na Kamčatki i Baiga u Indiji priznaju zaručniku pravo, da od roda svoje nesudene žene traži odštetu za svoj rad, ako se zaruke razvrgnu (Czapliczka, *Aboriginal Siberia*, str. 87; Elwin, *The Baiga*, str. 287). Kod Korjaka je tog običaja nestalo, pa odbijenom zetu makar služio više godina, ne pripada pravo na odštetu (Czapliczka, op. cit. str. 82).

⁹¹ Da je t. zv. kupovanje žene naknada njezinu rodu za ekonomski gubitak radne snage, vidi se iz ove činjenice. Ako dođe do rastave krivnjom žene, onda mužev rod dobiva natrag odštetu, koju je svojedobno dao za ženu; u slučaju muževe krivnje vraća se samo jedan dio primljene scijenec. Kod nekih plemena Pigmeja normalno vlada matrilokalnost: ako muž hoće da odvede ženu u svoju društveno-ekonomsku jedinku, mora ostaviti njezinim rođacima jedno svoje dijete (Descamps, *État social des peuples sauvages* 1930, str. 109). Plemena Digul na Novoj Gvineji smatraju stvari, što ih rod dobiva za djevojku, kao odštetu za gubitak jedne radne

sklapanja braka »kupnjom« jest otmica, kojom muškarčev rod nastoji izbjeći ovu ekonomsku odštetu⁹².

Kolika se važnost pripisivala ekonomskom momentu naknade za gubitak radne snage, koji nastaje, kad djevojka napušta svoj rod, da se uda u drugi, proizlazi iz ove činjenice. Kod velike većine primitivnih naroda patrilokalni je oblik braka moguć samo uz naplatu određene odštete. Ako zaručnikov rod ne može nabaviti ono količine prirodnih proizvoda, što ih je običaj utvrdio kao naknadu, onda se ni brak ne sklapa⁹³.

Neki narodi, a naročito malajski, imaju nekoliko načina sklapanja brakova s raznim posljedicama kao preostatak onog vremena, kad je matrilokalnost ustupala mjesto patrilokalnosti. Kad ženin rod ne dobiva nikakve odštete, onda se sklapa ambelanak-brak: muž mora prekinuti veze sa svojim rodом i postaje sluga u ženinu rodu⁹⁴. Obratno se događa u dudur-braku: muškarčev rod nabavlja mu ženu uz naplatu

snage (Nevermann, *Recht und Sitte der Digulstämme in Niederländisch Neu-Guinea*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, 1938, str. 17). Jedan od faktora, koji je utjecao na postanak načina sklapanja braka kupnjom — kao što je to slučaj kod Banara — jest taj, da uvijek nije moguće sklopiti brakove između pripadnika pojedinih ženidbenih klasa unutar plemena zbog nedostatka udavača u jednoj klasi ili mladih muškaraca u drugoj. Onda se brakovi sklapaju između pripadnika raznih plemena uz ekonomsku naknadu (Thurnwald, *Die Gemeinde der Banaro*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XXXVIII, 1920, str. 405).

⁹² Način sklapanja braka otmicom veoma je raširen. To je društvena ustanova kod Australaca, Tasmanaca, urođenika Nove Gvineje i Filipinskog arhipelaga, kod Malajaca, u Hindistanu i Dekanu, u Srednjoj Aziji, Sibiru i Kamčatki, kod Eskima i Indijanaca Sjeverne i Južne Amerike, u Ognjenoj Zemlji, u Africi, gdje razna plemena organiziraju ratne pohode da otmu žene (Davie, *La guerre dans les sociétés primitives*, str. 155), i na Kavkazu. Otmicu su poznavali stari Židovi, Grci, Rimljani i Arapi. Do nedavna (početak XX. st.) otmica je bila raširena i na Balkanu. Redovito je to bio njezin blaži oblik, kad djevojka pristaje da bude oteta — »beganje« u Srbiji i Crnoj Gori, »begajne« u Makedoniji. Ovaj je blaži oblik bio poznat i u bivšoj Vojnoj Krajini, u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini i u Bugarskoj. Upravo s njime bilo je slučajeva otmice i protiv djevojičine volje: »vlačenje« u Srbiji i »umicanje« u Hercegovini. Mnogo puta ceremonijal otmice prati i sklapanje braka »kupnjom«, tako da od slučaja do slučaja treba utvrditi, gdje se radi o pravoj, a gdje samo o prividnoj otmici. Da je kod otmice važan u prvom redu ekonomski momenat, pokazuje među ostalim i staro kinesko zakonodavstvo. Kod sklapanja brakova Kinezi se prvenstveno ravnaju prema ekonomskim momentima pa zato zauzimaju oštar stav protiv otmice: zakonik Ta-tsin-len-li kažnjava smrću pokretače otmice, a sam brak proglašuje nevaljalim (Kohler, *Aus dem chinesisches Civilrecht*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, VI, 1886, str. 351).

⁹³ Na otoku Vao kod Malekule (Salamunski arhipelag) prijelaz iz jednog roda u drugi kao posljedica usvojenja smatra se za ekonomski gubitak. Zato rod, kojemu je pripadao usvojeni, mora dobiti odštetu u obliku određene količine svinja (Layard, *Stone Men of Malekula*, str. 190).

⁹⁴ Blaži oblik ambelanak braka je tjambar-sumbei brak, u kojemu muškarac ipak daje neke predmete rodu svoje žene. Njegov je položaj u rodu žene to bolji, što su darovi brojniji i veći (Kohler, *Aus dem malayischen Rechte*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XVII, 1905, str. 237 i sl.).

pune odštete djevojičinom rodu, i stoga djeca i imetak, stečen zajedničkim radom supruga, ostaje u muževom rodu. Kod nekih plemena postoji srednji oblik, t. zv. semendo-rada brak, koji je zapravo ostatak iz doba, kad u brakovima nije bilo lokalnosti: on ne stvara nikakvu ekonomsku povezanost između priženjenoga i roda njegova bračnog druga⁹⁵. Na istim načelima kao ambelanak i duđur brak, temelje se singaleški bina i diga brakovi⁹⁶ i dvostruki matrilokalni i patrilokalni oblici brakova kod nekih plemena na otoku Timoru⁹⁷, kod naroda Či u Zapadnoj Africi⁹⁸, kod Jurok, Patava i Patvin Indijanaca u Kaliforniji⁹⁹. Mundium kod Langobarda¹⁰⁰, lobolo kod Bantua, a bohari kod Basutoa u Africi¹⁰¹ utvrđuje pravo muževog roda na djecu rođenu u braku. Ako odšteta (mundium ili lobolo) nisu plaćeni, brak je doduše patrilokalan, ali djeca pripadaju majčinu, a ne očevu rodu. U ovim prelaznim oblicima iz matrilokalnih u patrilokalne brakove očituje se određujući utjecaj ekonomskih faktora na promjene u društvenoj nadgradnji.

Prema tome, za braka parova bračni odnosi nisu pretežno lična stvar pojedinaca, kako je to bila za endogamnog braka u hordi ili za dislokalnosti brakova, kad su muž i žena živjeli svaki u svom rodu. Zbog posljedica, što ih izazivaju bračni odnosi, naročito s obzirom na fluktuaciju radne snage i na stvaranje nove — u obliku djece, rodovi posvećuju sve više pažnje ovom dijelu društvene nadgradnje, normirajući ga propisima i običajima. Fluktuacija radne snage i stvaranje nove — u obliku djece, povećanje broja i važnosti ekonomskih poslova, kojim se bave muž i žena, da neposredno zadovolje svoje potrebe, odražuju se u posebnim, izrazitim formama, koje odgovaraju tom novom

⁹⁵ To je slučaj kod Lamponga. Poslije prestanka braka zajednički imetak supruga dijeli se na pola, za svaki rod po jednu polovicu, a djeca b raju rod, kojemu će pripasti (Kohler, *Aus dem malayischen Rechte*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft XVII, 1905, str. 257 i sl.).

⁹⁶ U bina braku muškarac se priženjuje zato, što on sam ili njegov rod ne mogu platiti odštetu djevojičinu rodu; on postaje sluga, kojega ženin rod može potjerati svakog časa, ako mu plati naknadu za izvršeni rad. U diga braku se plaća otkup djevojičinu rodu i brak postaje patrilokalan. Naknadnim plaćanjem odštete može se matrilokalni bina brak pretvoriti u patrilokalni diga brak (Friedrichs, *Einzeluntersuchungen zur vergleichen den Rechtswissenschaft (Familienstufen und Eheformen)*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, X, 1892, str. 207).

⁹⁷ Friedrichs, op. loc. cit, str. 209.

⁹⁸ Kohler, *Ueber das Negerrecht, namentlich in Kamerun*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XI, 1895, str. 418.

⁹⁹ Kohler, *Zur Urgeschichte der Ehe*, op. cit, XII, 1897, str. 245.

¹⁰⁰ Dargun, *Mutterrecht und Raubehe*, 1885, str. 30, 33, 34 i 38.

¹⁰¹ Olderogge, *K istorii semji i braka*, Sovetskaja Etnografija, 1947, sv. I, str. 5; Kohler, *Rechte der deutschen Schutzgebiete*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XV, 1902, str. 345.

sadržaju. Radeći tako, rodovi sami sebi spremaju propast, jer sankcioniraju početak raspadanja svoga ekonomskog sadržaja, kad se za vršenje poslova, potrebnih za život, ne traži stalna i neprekidna suradnja svih njihovih pripadnika.

Pored ekonomske i fiziološke, brak parova ima u svom sadržaju¹⁰² još jednu komponentu. Etnografski podaci ukazuju na to, da već na višem stepenu divljaštva majke počinju voditi brigu za svoju rođenu djecu. U materinskom rodovskom uređenju s matrilokalnim brakovima najstariji ujak nadzire odgoj djece svojih sestara vršeći tu društvenu funkciju u interesu čitavog roda. Premda postoji lični odnos između majke i ujaka na jednoj, a djeteta na drugoj strani, rod spomoću ujaka rukovodi njegovim odgojem.

Zajedno s društvenim razvitkom jača se lični odnos majki prema djeci, koju su one rodile. Ali taj je odnos kratkotrajan. Briga majke oko djece traje tako dugo, dok ne počnu pripreme za inicijaciju, poslije koje će mladići i djevojke postati punopravnim članovima zajednice i subjektima njezinih produkcionih odnosa. S inicijacijom se prekida lična veza između rođene majke i djeteta, jer mladić ili djevojka postaju po dobi pripadnici svoje kategorije i s rođenom će majkom podržavati iste odnose kao i s ostalim članovima neposredno više rodbinske kategorije roditelja¹⁰³.

Ti lični odnosi postaju trajniji, kad u ekonomskom sistemu rodovskog uređenja nastaju promjene, koje prethode prijelazu s materinstva na očinstvo. Patrilokalni brakovi osiguravaju trajan kontakt između muža i djece. Zato muževi preuzimaju nadzor nad odgojem djece, najprije kao drugovi majki i njihovi zaštitnici, a kasnije kao predstavnici očinskih rodova, kojima pripadaju¹⁰⁴. Na taj način još jedna komponenta povećava opseg društvenih funkcija braka parova. Pored fiziološke komponente, veze između muža i žene, i ekonomske,

¹⁰² Sada stavljam ekonomsku komponentu pred fiziološku kao važniju zato, što kod većine primitivnih naroda na ovom stepenu razvitka braku parova prethode slobodne veze između mladića i djevojaka, koji pripadaju raznim rodovima. Spolja sloboda prije braka zadovoljava fiziološke potrebe, a sam brak dobiva pretežno ekonomski značaj, jer se suradnjom muža i žene stvara novi oblik radne zajednice. A na djecu se počinje gledati kao na potencijalnu radnu snagu.

¹⁰³ Poblježe vidi Mandić. O povezanosti klasifikatornih rodbinskih sistema s produkcionim odnosima protobitne zajednice, loc. cit., str. 207 i sl.

¹⁰⁴ Vjerojatno u ovom razdoblju nastaje couvade — skup posebnih radnja, spomoću kojih otac zorno prikazuje svoju povezanost s novorođenčetom. Couvade je raširena kod Indijanaca Kalifornije, Brazilije i Sjeverne Argentine, kod Malajaca, na mnogim otocima u južnom dijelu Tihog oceana, u Južnoj Indiji, u Irskoj (Ulster), a donedavno kod Baska, na Korzici, na Balerskim otocima i kod nas na otoku Krku. Kao ostatak couvade — može se smatrati svečana izjava oca u starom Rimu, da novorođeni sin pripada porodici (Fustel de Coulanges, *La cité antique*, 1895, str. 54).

u braku parova počinje da se ustaljuje i biološka: odgoj mladeg naraštaja, koji osigurava ekonomski kontinuitet društveno-ekonomske jedinice i biološki nastavak vrste. Ali te tri komponente, uzete zajedno, još nisu porodica u onom smislu, koji mi dajemo, zato što nisu dosegle svoj puni intenzitet. Ovo je doduše novi kvalitet — brak parova, koji se svojim sadržajem i oblikom bitno razlikuje od prethodnih oblika bračnih veza. A razlika između braka parova i porodice sastoji se u tome, što se način proizvodnje još nije razvio do takve mjere, koja bi dopustila mužu i ženi da se ekonomski osamostale, da *pripreduju sami sve, što im je potrebno za život*. Na ovom stepenu društvenog razvitka nema redovita odvijanja života u društveno-ekonomskim jedinkama, a da svi njihovi pripadnici ili veći broj ne surađuje u mnogim poslovima kao što su lov, ribarstvo, krčenje šuma i spremanje oranica, izgradnja nastamba i čamaca, organiziranje svečanosti i gozba i t. d. Uzajamna suradnja i međusobno potpomaganje takva većeg broja pripadnika društveno-ekonomske jedinice predstavlja *pretežni* način, kojim se vrše njihove glavnije ekonomske funkcije, dok zajedničkoj aktivnosti muža i žene pripada komplementarna, *sporedna* uloga, jer je ograničena na određene vrste poslova, za društvo manje važnog značenja¹⁰⁶.

VI.

Pri kraju srednjega i na početku višeg stepena barbarstva razvitek proizvodnih snaga ide naglim tempom zahvaljujući pronalasku upotrebe kovina, a naročito željeza, kao sredstva za pravljenje oruđa i oružja. Proizvodnost rada raste s radnim efektom pojedinaca, tako da postaju sve brojniji oni poslovi, za koje više nije potrebna suradnja većeg ili manjeg broja pripadnika društveno-ekonomske jedinice. Rod kao ekonomska organizacija gubi svoju važnost i zadržava samo vanjske oblike društvene nadgradnje kao formu, koja više ne odgovara novom sadržaju i koja se zbog toga nalazi s njim u sukobu.

Jedan od takvih novih elemenata u sadržaju bio je također brak parova sa svojim ekonomskim funkcijama, kojih je važnost rasla zajedno sa proizvodnošću rada pojedinaca. Ali previše bi jednostavno bilo tvrditi, da su se iz braka parova jednoličnim procesom rastenja i gomilanja pojedinih elemenata razvile rodbinske zajednice kao što su

¹⁰⁶ To je tako očito, da nije izbjeglo čak ni nekim buržoaskim sociolozima kao što je Thurnwald, koji dopušta, da se individualni brak kod primitivnih naroda temelji na činjenici, da muž i žena upotpunjuju svoja uzajamna ekonomska podavanja (*Die menschliche Gesellschaft*, I, str. 104).

zadruga¹⁰⁶, očinska velika porodica¹⁰⁷, poliginijska velika porodica¹⁰⁸ i materinska velika porodica kod nekih Indijanaca Sjeverne Amerike¹⁰⁹. Nasuprot tome ove su rodbinske zajednice nastale raspadanjem rodova kao ekonomskih ustanova. Zbog toga, što je za vršenje kolektivnih poslova potreban manji broj radnih snaga nego u prošlim fazama društvenoga razvitka, rodovi se dijele na manje kolektive. Pripadanje takvim novim društveno-ekonomskim kolektivima određuje se također rodbinstvom. Ali ne više po shemama klasifikatornih rodbinskih sistema, već po krvnom srodstvu između *pojedinaца*, koje se odrazuje u nazivima deskriptivnog sistema¹¹⁰. Taj novi rodbinski sistem odgovara onom stepenu društvenoga razvitka, gdje već postoji proizvodnja robe za tržište, razmjena, novac, počeci privatnog vlasništva, a naročito nasljedstvo u muškoj liniji, kojim se ostavljaju potomstvu imetak, časti i privilegije.

U tom razdoblju prvobitne zajednice, odvijaju se dva procesa, koji su međusobno isprepleteni i kojih pojedine faze uzajamno djeluju jedna na drugu. Jedan je proces raspadanje rodova kao ekonomskih jedinki, kad se kao posljedica razvitka proizvodnih snaga povećava radna sposobnost pojedinaca i efekt njihova rada, tako da su za vršenje određenih poslova potrebne sve manje grupe subjekata produkcionih odnosa. Budući da vrijednost pojedinaca kao radne snage raste, pada ekonomska važnost većih kolektiva, jer nema više potrebe za stalnom i neprekidnom suradnjom većeg broja ljudi, koji čine rod. Zato se rodovi

¹⁰⁶ Zadruga su bile temelj društvenog života u Južnih Slavena. Ima ih također u Španiji (Aragonija; Castillejo y Duarte, *Die Hausgemeinschaft im heutigen spanischen Gewohnheitsrechte, besonders im Rechte von Hocharagonien*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft XVII, 1905, str. 235), u Zapadnoj Africi, naročito kod naroda Mandutan (Bernatzik, *Die grosse Völkerkunde*, I, str. 344) i kod Ašantija na Zlatnoj Obali (Werder, *Staatsgefüge in Westafrika*, 1938, str. 77).

¹⁰⁷ Tipični oblici očinske velike porodice postojali su kod Rimljana i kod Velikorusa s tom razlikom, što su prvi iskorišćivali još i radnu snagu robova. Ima je i na Kavkazu, u Indiji, kod Eveja na Obali Robova u Zapadnoj Africi (Werder, *Staatsgefüge in Westafrika*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, LII, 1938, str. 66).

¹⁰⁸ Poliginijska velika porodica karakterizirala je društveni život Židova. Sada je vrlo raširena u Zapadnoj Africi, a ima je i u Oceaniji (Köhler, *Rechte der deutschen Schutzgebiete*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, XV, 1902, str. 349).

¹⁰⁹ Materinska velika porodica kao društveno-ekonomski oblik rijetka je pojava u društvenom životu. Kod Irokeza se počela formirati, ali još nije imala određenih ekonomskih funkcija i nije raspolagala sredstvima za proizvodnju. U tipičnom svom obliku postoji kod Indijanaca Pueblo (Bernatzik, *Die grosse Völkerkunde*, I, str. 63).

¹¹⁰ Tikari (Sjeverni Kamerun) nalaze se na prijelazu iz jednog sistema u drugi. Oni već žive u velikim poliginijskim porodicama, a još se ravnaju po klasifikatornom sistemu rodbinstva (Sieber, *Aus dem sozialen Leben der Nord-Tikar*, Zeitschrift für Ethnologie, 1935, II, str. 272).

cijepaju u manje društveno-ekonomske jedinice zadržavajući samo neke društvene funkcije, kao eksogamiju, čuvanje religiozne tradicije, međusobno potpomaganje, krvnu osvetu, da nabrojimo samo najvažnije.

Drugi je proces rastejanja. Sa sve većim brojem ekonomskih funkcija, što ih mogu vršiti bračni drugovi sa svojim potomcima, njihova neprekidna ekonomska suradnja dobiva posebne oblike. Ne radi se više o prigodnom vršenju komplementarnih poslova, dok su glavni prepušteni odlukama i izvršenju čitavog kolektiva — roda, nego se radi o *definitivnom* preuzimanju određenih ekonomskih funkcija, koje su prije pripadale u isključivu nadležnost roda. Tako ovaj novi sadržaj dobiva svoje posebne oblike u rodbinskim zajednicama. Te zajednice raspolažu sredstvima za proizvodnju, koja su prije bila vlasništvo rodova. A ovi su ostatak, forma bez sadržaja, koju će novi društveni oblici ukinuti, kad novi sadržaj potpuno dozre u ekonomskoj diferencijaciji društva, t. j. u njegovoj diobi na klase¹¹¹.

Procesi rastejanja i raspadanja naročito se jasno mogu utvrditi u društveno-ekonomskim jedinkama, koje prelaze u klasne oblike društva. Tako se na Novim Hebridima rodovsko uređenje raspada. Rodovi ustupaju ekonomske funkcije velikim poliginijskim porodicama, a političke — tajnim društvima Suque. U ta društva imaju pravo pristupa samo bogatiji i ona vrše vlast u interesu svojih članova. Glavni je način proizvodnje poljodjelstvo — uzagajanje taro i jam gomolja, a glavna su radna snaga žene. Zato one postaju objekt, koji muševci i njihovi rodovi eksploatiraju i kupuju ih u većem broju kao radnu snagu za cijenu od 6 do 25 svinja¹¹².

Pogrešno bi bilo tvrditi, da su rodbinske zajednice nastale evolucijom iz patrilokalnog braka parova. Onda bi morala svuda postojati samo velika porodica očinskoga ili poliginijskog tipa, te ne bi bilo moguće protumačiti nužnost postanka zadruge i velike materinske porodice, gdje najstariji muškarac nema tako širokih ovlaštenja kao u prije spomenutim tipovima ove zajednice. Takve velike zajednice razvijale su se po liniji rodbinskih odnosa, koji su vezali njihove pripadnike s nekada živim pretkom muškoga ili ženskoga spola, već prema tome, radi li se o očinskoj ili materinskoj velikoj porodici. Ti odnosi ne vežu više razne *kategorije* rodaka, u kojima bi prije pojedinci kao subjekti

¹¹¹ Ponegdje rodovi još uvijek vrše koju važniju funkciju. Tako »Gentiles familiar habentoc — neka pripadnici roda steknu imetak — određuje rimski Zakonik XII ploča za slučaj, da nema nasljednika unutar velike očinske porodice kao ni među agnatima — rođacima po muškoj liniji.

¹¹² Deacon, *Notes on some Islands of the New Hebrides*, 1929, cit. kod Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft*, I, str. 150.

nestali. Oni su još forma produkcionih odnosa, ali samo onih, koji povezuju članove rodbinskih zajednica, jer su s postankom tih društvenih oblika rodovi izgubili svoj ekonomski sadržaj. Sada krvno srodstvo veže članove tih zajednica, i to pojedinačno, svakoga sa svakim, ne više jednostrano, samo po očinskoj ili materinskoj liniji kao prije, već uzimajući u obzir obje linije. Dakle, pojavom takvih zajednica rodbinstvo još uvijek predstavlja formu produkcionih odnosa, iako drukčije, nego što je to bilo u prethodnim strukturama prvobitne zajednice, kad je još bio na snazi klasifikatorni sistem. Ali sadržaj, koji se očituje pomoću ove forme nadgradnje, uvijek je ekonomski¹¹³. Sredstva za proizvodnju, koja su prije bila kolektivno vlasništvo rodova, sada se dijele među nekoliko rodbinskih zajednica, na koje se raspada rod, t. j. među nekoliko manjih proizvodno-potrošačkih kolektiva. Svakoga od ovih čine kompaktnim rodbinski odnosi, koji vežu njegove pripadnike. Sve tipove rodbinske zajednice bez razlike karakterizira kolektivno vlasništvo nad proizvodnim sredstvima, kolektivna proizvodnja i više ili manje kolektivna potrošnja. Razlike između raznih tipova nastaju s obzirom na mogućnost raspolaganja sredstvima za proizvodnju. U združnom tipu o njima odlučuje čitav kolektiv, pa su zato u njemu naglašene one osobine, u kojima se pokazuje jednakost svih njegovih pripadnika i demokratičnost njegovih unutarnjih odnosa. U očinskoj i poliginijskoj velikoj porodici kolektivnim vlasništvom raspolaže njezin glavar, koji je apsolutni gospodar nad svime, što sastavlja takvu zajednicu, pa i nad njezinim članovima.

Ovakve rodbinske zajednice očinskog tipa karakteriziraju društvene oblike višeg stepena razvitka proizvodnih snaga, t. j. svršetak srednjeg stepena barbarstva i njegov viši stepen. One predstavljaju način, kojim počinje dolaziti do izražaja privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. U toku daljega društvenog razvitka združni tip rodbinske zajednice postaje socijalni fosil, naročito tamo, gdje je zbog nerazvijenih proizvodnih snaga stanovništvo prisiljeno da živi kolektivnim načinom života prvobitne zajednice, pa makar bilo dio jedne kapitalističke društveno-ekonomske strukture, kako je to bilo u predratnoj Jugoslaviji.

Rodbinska zajednica je ekonomska organizacija, koja se temelji na vlastitim proizvodnim sredstvima i na produkcionim odnosima, koji

¹¹³ Urođenici Ontong otoka, sjeverno od Salamunskog arhipelaga, imaju početne oblike zadrug. To su grupe braće na čelu s ocem, kojoj pripadaju čamci i koja zajedno lovi ribu. Kćeri zajedno s majkom čine analognu grupu, koja je vlasnik kuće i kućnih potreština (Goldenweiser, *Anthropology*, str. 368).

postoje između njezinih pripadnika, vezanih rodbinskim vezama. Ona nema nikakvih političkih funkcija, koje pripadaju plemenima i savezima plemena. Ekonomski momenat naročito je istaknut u činjenici, da se djeca što dalje sve više smatraju za izvor radne snage¹¹⁴. Time je potisnuta u pozadinu biološka komponenta bračnih odnosa, koja gleda na djecu samo kao na nastavak vrste. Radni potencijal rodbinskih zajednica raste sa brojem djece. To je slučaj u zadrugi. Neki oblici očinske velike porodice povećavaju kapacitet svoje radne snage robovima. Poliginijaska velika porodica rješava problem radne snage porastom broja žena — muževi Boloki na Srednjem Kongu znadu ih imati više od trideset¹¹⁵ — što automatski znači velik broj djece, koja ne moraju potjecati od paterfamiliasa¹¹⁶, ali kojih je on gospodar zato, što je gospodar majke¹¹⁷.

Težnja za viškom proizvoda, koji je potreban za razmjenu i bez kojega nema bogatstva, zahtijeva što veći broj radne snage, koja će na više ili manje individualan način proizvoditi u prilog čitave rodbinske zajednice. U tom su razdoblju djeca glavni izvor takve snage. Zato Crnci u Zapadnoj Africi smatraju žene i djecu za najveće bogatstvo¹¹⁸.

U rodbinskim zajednicama postoji poseban oblik individualnog braka¹¹⁹, koji još nije monogaman zato, što nema ekonomske podloge u privatnom vlasništvu. To se naročito dobro vidi u njezinu zadržanom

¹¹⁴ U vezi s time treba dovesti običaj nekih naroda, da je brak punovaljan tek, kad žena zatrudni ili kad rodi prvo dijete, kao što je to na otoku Mijako u arhipelagu Riu-Kiu (Bernatzik, *Die grosse Völkerkunde*, II, str. 140). Pored preljuba neplodnost žene postaje glavni uzrok rastave: prema staro-indijskim propisima nerotkinja se poslije osam godina braka otpušta (Fustel de Coulanges, *La Cité antique*, str. 52).

¹¹⁵ Weeks, *Dreissig Jahre am Kongo*, 1914, str. 67.

¹¹⁶ Više desetaka žena, što ih imaju bogatiji muškarci kod nekih afričkih naroda, izvor su njihova blagostanja ne samo svojom radnom snagom, već i svojim fiziološkim potrebama. Muževi eksploatiraju žene tako, da dopuštaju preljub, ako im se plati određena odšteta, ili da od krivca traže visoku naknadu, ako je do preljuba došlo bez njihova znanja (Bruel, *Afrique Equatoriale Française*, 1935, str. 185). Tako nije samo kod »primitivnih« Crnaca. Englesko pravo dopušta mužu da od ženinog ljubavnika traži odštetu »koja odgovara vrijednosti, što ju je žena imala za njega u novčanom pogledu i kao drug u životu, a koja odgovara povredi njegove časti, njegovih osjećaja i njegova muškog ponosa« (Curti, *Englands Privat-und Handelsrecht*, 1927, I, str. 50).

¹¹⁷ Dargun, *Mutterrecht und Raubehe*, str. 59.

¹¹⁸ Werder, *Sozialgefüge in Westafrika*, Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, LII, 1938, str. 40; Peschuel-Loesche, *Indiskretes aus Loango*, Zeitschrift für Ethnologie, X, 1878, str. 27; Bruel, *L'Afrique Equatoriale Française* str. 185 i sl.; Bernatzik, *Die grosse Völkerkunde*, II, str. 188; Soeur Marie André du Sacré coeur, *La femme noire en Afrique Occidentale*, 1939, str. 26 i sl.; Letourneau, *La Condition de la femme dans les diverses races et civilisations*, 1876, str. 50 i sl.

¹¹⁹ To je opazio i M. O. Kosven, jer ističe, da u rodbinskim zajednicama nema individualne porodice, zbog čega nema vlasti muža nad ženom i oca nad djecom (*Semejnaja obščina*, loc. cit., str. 11).

tipu. Zadruga je zatvoreni ekonomski kompleks, koji obuhvata u produkcijom odnosima sve svoje pripadnike, bez razlike radi li se o muškarcima, ženama ili djeci. A bračni odnosi, koji postoje između njezinih članova po rođenju i priženjenih imaju značaj za ekonomski život, ako uz zadrugu vežu novu radnu snagu i ako znače izvor budućih radnih snaga — djece. Mnogo puta bračni odnosi između dva člana zadruge nemaju čak nikakve ekonomske podloge, jer je kolektivna ne samo proizvodnja, već i potrošnja¹²⁰. Bračni odnosi unutar rodbinske zajednice imaju vrlo slabu ekonomsku komponentu. Ni biološka — odgoj djece, nije im naročito jaka, jer u starijim oblicima zadruge ona ne pripada u nadležnost roditelja, već odgojem ravna domaćin i čitava zadruga.

Razvojna dinamika porodične zajednice dopušta, da se ovaj oblik braka pretvori u porodicu. To se događa onda, kad se zbog raspadanja zadruga kolektivna sredstva za proizvodnju dijele među zadrugare. Na taj način pojedine bračne zajednice dobivaju ekonomsku podlogu, koja im omogućava neovisan život, i pretvaraju se u porodicu zato, što sada sadrže sve tri komponente njezina sadržaja: ekonomsku, fiziološku i biološku. Od komplementarne, sporedne, aktivnost muža i žene postaje pretežni način zadovoljavanja njihovih potreba.

U rimskoj očinskoj porodici takav prijelaz iz individualnog braka u porodicu nastaje smrću paterfamiliasa i diobom nasljedstva među njegovim sinovima, koji su dosad bili *alieni iuris*, jer su potpadali pod njegovu očinsku vlast. A u poliginijskoj se porodici brakovi, u kojima žive sinovi glavarevi, također pretvaraju u porodice, kada ovi nasljeđuju pokojnikov imetak preuzimajući očeve žene kao vredniji njegov dio¹²¹.

U rodbinskoj zajednici razvija se suprotnost između njezina ekonomskog sadržaja i individualnog braka kao oblika bračnih odnosa pojedinih njezinih pripadnika. Ta se suprotnost naročito zaoštrava i dovodi do krize, kad je pojedinim pripadnicima omogućeno, da zbog veće produktivnosti rada mogu zadržati za svoje potrebe jedan dio

¹²⁰ Pripremanje hrane za sve zadrugare bez razlike, izradba tkanina i drugoga odjevnog materijala za čitavu zajednicu, spremanje zaliha i t. d.

¹²¹ Buržoaska je etnologija toj raširenoj etnografskoj činjenici redovito davala neki incestualni prizvuk, vjerojatno da time dokaže grubost i zaostalost »primitivaca«, koje zato treba što prije privesti »blagodatima« kapitalističke eksploatacije. Ti isti filistri nisu nalazili ništa nenormalna na tome, što su u Rimu sinovi nasljeđivali robinje svog oca, jako između jednog i drugog sadržaja nasljedstva nema nikakve razlike. Unatoč filistarskom gledanju, i u jednom i u drugom se slučaju radi o nasljeđivanju radne snage, koja je sastavni dio ekonomike rodbinske zajednice očinskog tipa.

stvari, što su ih sami proizveli. Postanak osebunjka u zadrugama daje nove oblike ekonomskom sadržaju rodbinske zajednice, koji tako više ne odgovara njezinim kolektivnim formama. U združnom i u očinskom tipu rodbinske zajednice takve promjene slabe njezinu kompaktnost i konačno, kao posljedica njihova raspadanja, dovode do stvaranja individualne monogamne porodice sa vlastitim imetkom, koja karakterizira klasno društvo¹²². Veliki rodbinski skupovi raspadaju se tada kao ekonomski organizmi, jer su razvitkom proizvodnih snaga bračne zajednice ojačale toliko, da mogu samostalno raditi svojim vlastitim sredstvima za proizvodnju i živjeti od proizvoda svoga rada, odnosno u klasnom društvu od eksploatacije onih, koji rade spomoću njihovih sredstava za proizvodnju.

Prema tome, u prvobitnom društvu, prije nego što se raspadaju rodbinske zajednice, nema porodice kao društvene ustanove, koja bi obuhvatala određene ekonomske, fiziološke i odgojne funkcije, što ih vrše supruzi. Prije takvih zajednica postoje bračni odnosi u raznim oblicima, koji odgovaraju stepenu razvitka proizvodnih snaga.

VII

Prvobitna zajednica, dakle, nije poznavala porodicu kao posebnu društvenu ustanovu s određenim ekonomskim, fiziološkim i biološkim sadržajem. Endogamni oblici braka u hordi i braka krvnog srodstva, eksogamni grupni brak sa svojim tipovima braka između ženidbenih klasa i punalua grupa kao i brak parova predstavljaju različite načine bračnih odnosa. Ovi su oblici međusobno razvojno povezani zato, što su određeni raznim stepenima razvitka proizvodnih snaga. U sadržaju nekih konkretnih oblika braka parova bračni se odnosi počinju spajati u jednu cjelinu s organizacijom nekih oblika proizvodnje i potrošnje kao i s odgojem djece. To je posljedica daljeg usavršavanja proizvodnih snaga. Sami se rodovi prije ili kasnije prestaju baviti ekonomskim i biološkim funkcijama zato, što za njihovo vršenje nije više potrebna suradnja većeg broja pojedinaca.

Brak parova još nije porodica. Ona će nastati kasnije, u doba, kad se rodovsko uređenje nalazi u potpunom rasulu. Nastat će u toku procesa, u kojem se rodovi kao društveno-ekonomske jedinice raspadaju na

¹²² Nemamo podataka koji bi prikazali proces raspadanja poliginijske velike porodice u Zapadnoj Africi i materinske velike porodice u Sjevernoj Americi.

rodbinske zajednice, koje znače posebne organizacije proizvodnih snaga. A te će se zajednice opet — daljim razvitkom načina proizvodnje raspasti na individualne porodice. I to onda, kad sredstva za proizvodnju ne budu više kolektivna, nego postanu privatno vlasništvo pojedinaca, i kad se novi produkcijski odnosi gospodovanja onih, koji su vlasnici sredstva za proizvodnju, i podčinjenosti robova, kmetova i drugih eksploatiranih društvenih kategorija budu odrazivali u novim formama — u sukobu klasa i u njihovoj borbi.

Pripadnost nekoj društveno-ekonomskoj jedinici u prvobitnoj zajednici kao i položaj, što ga svaki njezin član zauzima u njezinim produkcijskim odnosima, uvjetovani su rođenjem ili usvojenjem, odnosno bračnim vezama, ukoliko se radi samo o sudjelovanju priženjenoga u produkcijskim odnosima društveno-ekonomske jedinice bračnog druga. Rodbinski su odnosi, dakle, forma, u kojoj se očituju produkcijski odnosi u raznim strukturama prvobitne zajednice. U prvobitnoj su zajednici društvene ustanove samo utoliko uvjetovane rodbinstvom, ukoliko to određuju položaj i funkcije pojedinaca u produkcijskim odnosima njezove društveno-ekonomske jedinice. A porodice u ovom razdoblju razvitka tada nije bilo — porodice u smislu individualne porodice, t. j. baš u onom smislu, koji joj Engels u svom »Porijeklu porodice« nije htio dati s obzirom na prvobitnu zajednicu.

Mjesto toga, da spomoću činjeničnog materijala proanaliziraju ono, što je Engles zapravo htio reći, Leontjev i Ostrovitjanov daju Engelsovim riječima onaj smisao, koji njima samima bolje odgovara, da bi ga mogli kritizirati.

Kad tako rade, razumije se, da ne mogu objasniti — a to i ne pokušavaju učiniti — kako to, da u prvobitnoj zajednici, kao uostalom i u svim kasnijim društveno-ekonomskim formacijama, uopće nije moguće odvojiti »produkciju i reprodukciju neposrednog života« od produkcijskih odnosa, t. j. od odnosa, u kojima se nalaze ljudi za proizvodnje sredstava, potrebnih za život društveno-ekonomske jedinice.

Nitko pametan ne poriče, da bez stvaranja sredstava za život ne bi bilo ni ljudi ni društva. Isto tako ne bi bilo života ljudi i društva, kad ne bi bilo samih ljudi. Ta dva osnovna materijalna uvjeta ne mogu se odvojiti jedan od drugoga u dijalektičkom jedinstvu »produkcije i reprodukcije neposrednog života«. Engelsu se može prigovoriti samo to, da nije izričito utvrdio, što misli pod pojmom porodice, i da je odviše općenito formulirao rečenicu svog predgovora: »Društvene ustanove, u kojima žive ljudi određenoga historijskog razdoblja i određene zemlje,

uvjetovane su obim vrstama proizvodnje: razvojnim stepenom rada na jednoj, a porodice na drugoj strani.

Ako je Engels imao pred očima društveno stanje u hordi, onda je inkriminiranim stavkom mislio istaknuti činjenicu, da se u njoj društveni odnosi iscrpljuju nabavljanjem sredstava za život i bračnim odnosima, koji osiguravaju kontinuitet vrste. Drugih važnijih odnosa nema, jer su proizvodne snage u tom razdoblju toliko nerazvijene, da nema uvjeta za postanak kompliciranije društvene nadgradnje. Iako su produkcion i rodbinski odnosi u drugim strukturama prvobitne zajednice također isprepleteni u dijalektičkom jedinstvu produkcije i reprodukcije života, ne bi bilo ispravno izjednačiti važnost društvenih posljedica bračnih odnosa s načinom proizvodnje kao određujućim faktorom društvenog razvitka. Tu je činjenicu naglasio Institut Marksa-Engelsa-Lenjina u predgovoru ruskom izdanju »Porijekla porodice«, kad govori o »netačnosti«, koju je dopustio Engels. Ali onda je također trebalo istaknuti, da se ne radi o »netačnom« ili »pogrešnom« shvatanju opće zakonitosti društvenog razvitka u cijelosti, kako to tvrde Institut Marksa-Engelsa-Lenjina i Mitin, već da se ta navodna »netačnost« odnosi na razdoblje prvobitne zajednice. Ovo proizlazi iz idućih rečenica. Engelsova predgovora, što ga ni jedan ni drugi ne citiraju. Prešućujući ono, što je Engels izložio u čitavom odlomku, Institut Marksa-Engelsa-Lenjina i Mitin žele pokazati, da je Engels smatrao bračne odnose — pored »načina proizvodnje sredstava za život« — za osnovni uvjet čitavoga društvenog razvitka uopće. Takvo je i Staljinovo gledište.

Ali Engels nigdje — osim u stavku, o kojemu je riječ — ne izjednačuje važnost bračnih odnosa s načinom proizvodnje. U spisu o marki on ističe važnost *rodovsko-rodbinskih* odnosa u prvim fazama društvenog razvitka. Tu se ne radi o *istoj misli* u dvije različite formulacije, već o *raznim mislima*, koje odrazuju stanje u različitim strukturama prvobitne zajednice. Pišući o produkciji i reprodukciji života, Engels ima u vidu hordu, a ističući rodovsko-rodbinske odnose misli na stanje u vojnoj demokraciji, naročito kod Germana.

To posve jasno proizlazi iz idućih rečenica predgovora. U njima se također vidi, da Engels uvijek dosljedno smatra, da je način proizvodnje određujući faktor društvenog razvitka: »Što je rad manje razvijen ... to se jače pokazuje ... da vladaju rodovske veze ... Sve se, međutim, više razvija *produktivnost rada*; a s njome se razvija privatno vlasništvo i razmjena, razlike u bogatstvu, mogućnost upotrebe tuđeradne snage i, time, podloga klasnih suprotnosti ... Staro društvo, koje počiva na rodovskim zajednicama (Geschlechtsverbände), ruši se u

sukobu tek razvijenih društvenih klasa; na njegovo mjesto stupa novo društvo... kojega niže jedinke nisu više rodovske, već mjesne zajednice, društvo, u kojemu poredak prema vlasništvu posve prevladava nad porodičnim poretkom...«¹²³.

Iz posljednje rečenice ovog stavka vidi se da je Engels u cijelom odlomku htio dati općenit, doduše veoma sažet, prikaz pobjede usavršavanja oruđa i radnog iskustva nad potpunom podčinjenošću ljudi prirodnim snagama. Dakle, u čitavom ovom odlomku predgovora Engelsovo je izlaganje historijsko, kad nastoji prikazati razvitak sukoba i borbe između ekonomskoga i rodbinskoga momenta u prvobitnoj zajednici. Drugim riječima, Engels je mislio istaknuti posebnu zakonitost razvitka, karakterističnu za prvobitnu zajednicu. U razvojnim fazama, koje su prethodile društvu, biološko odabiranje određivalo je razvitak tadašnjih pramajmuna. Promjena materijalnih uvjeta za život u njihovoj okolini prisilila ih je da rade, t. j. da svojom aktivnošću pronalaze i stvaraju sredstva za opstanak i da svojim radom neutraliziraju za njih negativne posljedice utjecaja prirodnih sila. Da bi to mogli ostvariti, morali su raditi u grupama, u kojima su pojedinci bili vezani rodbinskim odnosima kao prvim oblikom produkcionih odnosa. U prvobitnoj zajednici ovi su ostaci prvotnog stanja još jaki, ali nestaju to više, što se više razvijaju proizvodne snage i tehničko odabiranje. Ali, kako ti ostaci još postoje, oni također vrše neki utjecaj na oblike društvenog razvitka. Utjecaj im je to jači, što se više udaljujemo u prahistoriju. A najjači im je u prvoj strukturi prvobitne zajednice i društva uopće — u hordi. Ovo i ništa drugo ne misli Engels u inkriminiranom stavku¹²⁴.

Iz čitavog odlomka proizlazi troje. Prvo: Engels ističe borbu suprotnosti između usavršavanja rada, koji je ekonomska okosnica društva, i rodovskih veza, koje su kao ostatak bioloških elemenata bile okvir i forma društvenih odnosa prvobitne zajednice. Drugo: uloga rodovskog rodbinstva sporedna je prema načinu proizvodnje. I treće: rodovsko-rodbinski odnosi kao forma društvene organizacije ograničeni su na prvobitnu zajednicu.

U klasnom društvu »potpuno prevladava poredak po vlasništvu«, koji se temelji na tome, da eksploatatori prisvajaju sredstva za proiz-

¹²³ Podertao O. M.

¹²⁴ »Što je rad manje razvijen, što je ograničenija količina njegovih proizvoda, dakle i bogatstvo društva, to se jače pokazuje, da društvenim uređenjem vladaju rodovske veze«, veli Engels u stavku, koji slijedi neposredno za ovim.

vodnju. Engels, dakle, nije skrenuo s puta historijskog materijalizma ni u ovom slučaju.

Utvrdivši ove činjenice, udovoljilo se naučnoj istini. Da se to postigne, trebalo je spomoću činjeničnog materijala promatrati inkriminiranu rečenicu u sklopu *čitave* Engelsove misli. Uopće ne citirati Engelsa, kako to čini Leontjev, ili citirati nekoliko rečenica i izvesti iz njih apriorni zaključak, a da se ne analizira specifična zakonitost razvitka, koja karakterizira prvobitnu zajednicu, znači ogriješiti se o naučnu istinu. Čini se, da čak ni Engels ne može izbjeći pseudokritičarima, koji se služe ovako jeftinom metodom »kritike«, koju sada izdašno populariziraju i svestrano primjenjuju kominformovci. Ta se »metoda« sastoji u tome, da se istrgne jedna rečenica iz teksta, koji je inače ispravan, pa da joj se dade onaj smisao, koji se nekomu čini najprikladnijim, da bi se pokazao pametnijim i od samog Engelsa.

Ovako postupa čak i Ostrovitjanov, koji je pošao od nedokazane pretpostavke, da je Engels metodološki pogriješio u tome, što je »pripisao naročitu ulogu porodično-rodovskim odnosima u razvitku poretka prvobitne zajednice«¹²⁵. Time, što nije prokontrolirao svoju tvrdnju promatranjem i uspoređivanjem činjeničnog materijala, pokazao je, da se nije pridržavao Lenjinovih savjeta o tome, kako se misli »ekonomno«¹²⁶. Taj je propust težak zato, što je Ostrovitjanovljeva knjiga priručnik namijenjen najširim slojevima, da ih upozna s ekonomskim temeljem pretkapitalističkih društvenih oblika.

Još je teži slučaj Leontjeva, kojega je brošuri također cilj da popularizira glavne pojmove političke ekonomije. Kruna je te vrste »kritike«, što Leontjev predbacuje Engelsu, da je skrenuo iz monizma u dualizam. Što je htio reći tim drugim terminom, nije lako odrediti. Svakako stoji, da dualizam obuhvata one struje idealističke filozofije, koje se temelje na pretpostavci, da u zbivanju postoje dva suprotna principa, koji se međusobno nalaze u sukobu. Takvi su dualistički principi na pr. bog i svijet, čovjek i duša, dobro i zlo, svijest i materija, misao i prostornost. Sve ove idealističke struje bez razlike prikazuju materijalni princip (svijet, čovjeka, materiju, zlo, prostornost) kao svojstvo materije, kao podređen i sporedan prema duhovnom (bogu, duši, svijesti, dobru, misli). To također čine neke škole buržoaskih sociologa, kao što je sociologistička, koja se drži filozofskoga dualizma, **kad**

¹²⁵ Op. cit., str. 27.

¹²⁶ »Ljudska je misao onda »ekonomna«, kad ona ispravno odražava objektivnu istinu i kad kao kriterij ove ispravnosti služi praksa, pokus, industrija (*Sočinenija*, izd. IV, XIV, str. 157).

tumači pojave društvenog života. Njezin najizrazitiji zastupnik Durkheim daje u društvenom životu prednost duhovnom momentu — *représentation collective*¹²⁷ — pred materijalnim uvjetima.

Ako to držimo na umu, onda nam Leontjev duguje odgovor na pitanje, zašto bi Engels morao prijeći u tabor idealističkih filozofa i postati dualista zbog tvrdnje, da »porodica« vrši određenu funkciju u razvitku prvobitne zajednice. Nipošto nije jasno, na koji se način u Engelsovim riječima pokazuje sukob između duhovnoga i materijalnog principa kao i primarnost duhovnog nad materijalnim.

Radeći na ovaj način, nesavjesno i bez dovoljnog poznavanja stvari, Leontjev je isto toliko u pravu kao i oni georgijanski anarhisti, koji su također nekome predbacivali da je dualist. A to je bio Marks, zbog toga, što je navodno stvarao kompromise između metafizike i nauke¹²⁸.

SUMMARY

In his preface »On the Origin of Family, Private Property and State« Engels has laid stress upon the fact that in the epoch of primitive community one sole moment was of fundamental importance for the evolution of society: the production and reproduction of life. The production and reproduction of life is to be found in the process of production and distribution of goods that are necessary to satisfy man's needs, and in the family relations which condition the continuation of progeny. These two elements constitute the essential characteristic for the social development in that primitive epoch.

Soviet writers are in favour of Stalin's view, that Engels made a mistake, in trying to advance such a view, in that he gave the same importance to family relations, i. e. to the »family«, as to the production of material goods. The Institute Marx-Engels-Lenin attached to the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of the U. S. S. R., whose criticism is upheld by Mitin, stresses that the condition, which determines social structure as a whole regardless of epoch, is the manner of production of material goods, that are necessary for life existence and the continuation of progeny. The criticism of the Institute considers the danger, that this passage by Engels might be taken absolutely, i. e. that the influence

¹²⁷ Kolektivna predodžba, u kojoj se konkretizira svijest neke grupe (*Division du travail social*, 1902, str. 170. Isp. *Représentations individuelles et représentations collectives*, Revue de métaphysique et de morale, 1898). Durkheimov učenik Bouglé ističe duhovnost njegova naziranja; »Durkheimov je sociologizam uglavnom napor, da se na novi način podupre i opravda spiritualistički smjer« (predgovor Durkheimovoj knjizi *Sociologie et philosophie*, 1924, str. XV).

¹²⁸ Staljin, *Anarhizam ili socijalizam*, Sočinenija, I, str. 305, 322 i 327.

of the family might be taken as equal to the manner of production, and that this might be established as a rule for the evolution of society as a whole. Acting thus, the Institute Marx-Engels-Lenin puts aside the question about the role of the »family« in primitive community. Such critics of Engels, as Leontiev and Ostrovitianov, in treating the epoch of primitive community, assert, that Engels in advancing his view on the »family« has made a mistake in the interpretation of the essence, activity and reciprocal influence of the conditions, that determined its development.

The aforesaid Soviet writers follow Stalin's opinion in a servile manner, commenting and paraphrasing his views and accordingly do not find it necessary to study facts concerning the life of primitive peoples. Those facts would convince them of the truth, that Engels did not think of formulating a general law of development, that would apply to all social forms that have existed and that still exist in the world, but that his passage refers only to that primitive epoch. An analysis of ethnographical data, especially those collected in the twentieth century, infallibly proves that fact. Besides, Engels does not attribute to the »family« the notion it has to-day, because he limits it to conjugal relations in primitive community.

The problem of family as a definite social phenomenon begins with the question of whether it has always existed in the human society. If we analyse the social forms of primitive community, we come to the conclusion, that there was a stage of development, when there was no family as a social institution with definite contents. The fundamental elements that constitute the contents of a family are: conjugal relations between husband and wife, economic co-operation in the organizing of the production and consumption of goods, the care and upbringing of children. This is only the scheme of the family's contents. Forms and intensity of the single elements of those contents change from one social organisation to another. In its historical evolution the family did not always have the same contents. Concrete relational forms between men and women were different and such they are now, depending on the evolutionary degree of the manner of production and on the remaining material conditions of their life. The Sakai and Minangkabau husbands and wives on Sumatra have only occasional conjugal relations. They live and work separated, in their clans, that produce all things necessary for life existence and also for the upbringing of children. The natives of Owa-Raha (Solomon Islands) are acquainted with the conjugal relation of husband and wife, which also have economic contents. These comprise not only the consumption, but also the production of goods, while the economic affairs of wider scope belong to the competence of the clans, who perform them through the collective work of the majority of their members. The children also become the aim of the conjugal relations. The view on children as a factor that improves the economic capacity of great family groups, is to be found even to this day in big polygynous families of West Africa. The monogamous family of civilized man is the result of private ownership of the means of production. It does not produce indirectly the goods necessary for the existence of its members, as was the case with family groups that preceded it, but it has a definite economic foundation for its maintenance. The family in socialistic society is a community of life between man and woman, whose duty it is to be faithful to one another, to help each other, to run in mutual agreement a common household and common property they have acquired by work as long as their matrimony lasts.

Between these characteristic cases, which correspond to the different stages of social evolution, there are a great number of others. They evidently indicate that conjugal relations have developed from lower to higher forms, and that there was a stage of evolution, when there was not a family as a compound of physiological, economical and biological elements. In that epoch those elements did exist, but were separated one from another, because they existed in different combinations of contents, creating different social forms. But with the dissolution of these primary contents into their component elements some of them, such as the consumption and production of some goods and the care of children can first pass into the competence of individuals and, later, in the form of economic and educational co-operation of consorts they can combine through conjugal relations into a new quality — family.

Therefore what is to be studied in the field of social forms in its relation between man and woman is its contents, which differ with the stage of development of the relative social-economical unit. It is important to make sure what develops in the contents, what changes within them, and which elements cause and condition those changes, so that more perfect forms of relations between man and woman come into existence. Those elements are first — the most ancient ones — physiological in the form of conjugal relations. The second of them is the economical — first common consumption of goods by husband and wife, then common production of goods, which comprises as large a number of affairs as possible, as the powers of production develop the more. Finally one of the elements is a biological one as well as the care of children and their upbringing in the function of continuation of progeny. The linking up of each of these elements with the former ones, represents a new, higher stage of relationship between man and woman, in comparison with those, that preceded them.

In primitive community the system of classificatory relationship is preponderant. According to this system individuals are not related to one another through family relations, but there are groups of people of the same age in kinship relation with separate groups of older or younger people of the same age. The classificatory system determines who belongs to the community, who has to work for it, who is to get from it all that one needs to make a living and to defend oneself. Who does not belong to the clan by birth or by way of adoption through members of the clan cannot take part in the process of production, i. e. he cannot be the subject of production relations.

In clan institutions one can talk of mutual influence of economic life and conjugal relations and vice versa only when the consorts begin to lead a common life, i. e. when one of them has to move into the clan of the other. Before this stage of development, in the beginning of the matriarchy, only occasional relations between man and woman are known, who otherwise take part in production relations of their own clans. The group matrimony which is characteristic of this stage of social development comprises only conjugal relations between men and women. Such is the case with the Ghiliaks on the Sakhaline island, the Chukchees in Siberia, the Himas in East Africa, the Todas in India, the Marind-anim on New Guinea. The mother is entrusted with the upbringing of all children, while they are still infants, and the older men or women respectively, according to sex, in the age, which precedes the ceremony of initiation. The powers of production are not as yet

developed so as to allow individuals to perform economical functions of their own and so to satisfy some of their needs.

In the following stage of development, as is the case for example with the social institution on the islands of Owa-Raha and Owa-Riki (Solomon islands) the conjugal communities in the form of couples of consorts with their children already practice economical functions. The natives of those islands live in exogam. totemistic, matriarchal clans who are owners of land and hunting grounds. Men clear the forest, cultivate the soil, plant trees, engage in hunting and fishing, build canoes and sacred houses, and perform religious rites. Women manage the household, plant and cultivate smaller plants, gather wild fruit and tubers, shells and crabs. Husband and wife build in common the house, in which they are going to live, gather in the crops from the fields, prepare their food, and bring up their children until the time of initiation comes. For all activities without exception, which surpass the powers of the consorts, help is required and is received from the other members of the clan.

The historical value of this marriage form lies in the fact that it begins to link up the physiological with economical and biological social functions. The relations of matriarchal clans with men that belong to them become lax, because they marry outside and take part in the process of production of their womens clans. Between the married couples the relationship becomes stronger, because between them there grows a kind of co-operation in the fulfilment of definite economical functions. Such is the case with the natives of Sumatra, along the coast of Malabar in India, in Melanesia and Micronesia and with the Indian tribes of North and South America.

In the further development of society the economical importance of man's labour increases. Organised forms of hunting, fishing, agriculture and cattle-breeding appear. In social organisms, whose main occupation is agriculture, woman, in working with man, retains her economical role and equality of her social standing. The situation is different in these social forms, the economy of which is based upon cattle-raising, hunting or fishing as the main manner of production. The labour of men, who occupy themselves in providing for all members of society is more important than the labour of women, whose activity is the more and more reduced only to the consumption: storing food, cooking, making of clothes and articles for the household. The production is concentrated in the hands of men, especially at the time, when there is a surplus of production, and in connexion with it trade, which becomes exclusively their occupation.

Now the clans try to keep that labour force, which is worth more. It is the force of the men. Accordingly, there arises a tendency, that the women move into the clans of their husbands, i. e. marriages become patrilocal. Here are the seeds of patriarchy. With the going over of a woman from her clan into her husband's, her clan loses a man-power with all the potential man-power it contains in its bosom -- the future children. Therefore the wife's clan requires a compensation for such economical loss. Such forms of compensation are the exchange of women who are to be married, between clans, working, when the future husband works for his future wife's clan during a longer or shorter period of time, purchasing, when the compensation to the clan for the marriage of a girl consists in a given quantity of natural products or number of objects which are established by custom.

As a complement to marriage by compensation is rape, by means of which the man's clan tries to evade this economical compensation.

At this stage the men take over the control of the upbringing of the children. In this manner beside the physiological component — the link between husband and wife — and the economical one, in the marriage of couples the biological — upbringing of the younger generation — begins to stabilize, which ensures the biological continuity of the species. But those three components taken together are not as yet the family in that sense, because the manner of production has not developed to such an extent, as to permit husband and wife to become economically independent, acquiring all they need for life existence.

In the course of the further evolution changes take place in the clans. As a smaller number of man-power is required for performing collective affairs, the clans split into smaller collectives. The membership of such communities is also determined by descent. But no more according to classificatory systems, but to blood-relationship, which is reflected in terms of descriptive schemes. Such communities are the Southern-slav zadrugas, similar forms in Spain (Aragon) and West Africa, the roman patriarchal family, the Russian one, and similar family forms in the Caucasus, in India and South Africa, the polyginous family in Africa and Oceania and the matriarchal one of the Pueblo Indians.

When such communities dissolve, individual families come into existence. In the Roman patriarchal family this transition happens with the death of the pater familias and the division of heritage among his sons who so become sui iuris, having freed themselves from the paternal authority. It is the same case with the polyginous family.

Therefore in primitive society previous to the dissolution of such relationship communities there is no family as a social institution, which would contain definite physiological, economic and educational functions performed by husband and wife. Owing to this dissolution, conjugal communities acquire an economical basis, which enables them to live an entirely independent life. Thus they contain all three components, the physiological, the economical and the biological and in this manner they turn into individual families of the monogamous type.

If the family was formed only in the transition period from the barbarian into the stage of civilisation, then it evidently could not influence the life in primitive community. The relationship ties, that existed there, were important for the life of single members of the community and therefore were the foundation of the structure of primitive society as they were reflected in its production relations. Soviet writers did not pay attention to concrete facts, drawn from the life of primitive communities and therefore, their criticism against Engels lacks a foundation.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IV

1951

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKA KNJIGA“ / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

I Z D A J E
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B